

— 1096 19
ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

Tomus XX.

Szeged
1984

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

Szerkeszti
CSUKÁS ISTVÁN

Technikai szerkesztő
BARANYAI ZSOLT



B 109649

Kiadja
A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BŐLCSESZETTUDOMÁNYI KARA
ISBN 963 481 385 2

MIKSZÁTH GONDOLATAI A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

Mikszáth Kálmán politikai felfogása nem tartozik az irodalomtörténet fehér foltjai közé. Király István monográfiája a pályakép megrajzolása során nagy figyelmet szentel az író szemléleti-eszmei fejlődésének, kimutatva gondolatvilágának tápláló forrásait, összetevőit és kapcsolódását a kor ellentmondásos folyamataihoz. A kritikai kiadás kötetei, főként a cikkek és karcolatok jegyzetanyaga részletekbe menően tárgyalják nézeteit, a kormánypárt és az ellenzékiek tevékenységével kapcsolatos megnyilatkozásait, köztük a korabeli nemzetiségi politika kérdéseiben képviselt álláspontját is. Vizsgálták Mikszáth és a szlovákok kapcsolatát is, közelebbről a vegyes lakosságú szülőföld emlékeinek, hatásának nyomait az író alkotásaiban. Itt mindennek előtt Turczel Lajos és Csanda Sándor írásaira támaszkodhatunk.

Mindezek ellenére is indokoltnak látszik külön foglalkozni Mikszáth Kálmán nemzetiség szemléletével, tehát azzal a kérdéssel, hogy művei, publicisztikai írásai hogyan befolyásolták az ország nem magyar népeiről való hazai közgondolkodást. Olyan dolgozat ugyanis, amelyik ennek a kérdésnek a kutatását vállalta volna és a négy évtizedes írói pálya egészére kiterjesztve kísérné végig a nemzetiségi problematika tükröződését Mikszáth gazdag életművében, mind ez ideig nem készült.

De ilyen speciális vizsgálódás hozzájárulhat az író világnézetének, egész politikai szemléletének jobb megismeréséhez is. Talán sikerül bebizonyítani, hogy az a Mikszáth, aki a kutatók egybehangzó megállapítása szerint a 80-as évek elején szemléletet váltott és ellenzéki újságíróból kormánypártivá, Tisza éles bírálójából annak hívévé változott, a nemzetiségi kérdésben elejétől végig egyenes vonalon haladt. Nézetei a pálya elején azonosak azokkal a nézetekkel, amelyeket élete delén és utolsó életszakaszában hirdetett. Nincs változás, fejlődés nemzetiségpolitikai felfogásában. Annak tartalma, eszmei lényege minőségileg újat nem mutat az évtizedek folyamán.

S ez a változatlan eszmei tartalom sem volt az ő egyéni, eredeti felfogása. A gazdag tényanyag arról tanúskodik, hogy Mikszáthnak nem voltak önálló, saját politikai gondolatai a nemzetiségi kérdésről. Készen kapta, elfogadta — már a 70-es évek elején — a magyar liberalizmus hivatalos koncepcióját, mint a kor magyar írói általában. Cikkeiben ezt fejtegette, hirdette s ezen a nézőpontra élete végéig nem változtatott. Önmagától nem tett hozzá semmit, nem volt szenvedélye a politika, mint Eötvösnek, Keménynek vagy Vajdának. Szívesen vállalat szereplési alkalmat sem jelentett a számára, mint Jókainak. Nem vett részt az országgyűlés vitáiban sem. Nem volt politikus alkot. Cikkei sem mutatják annak. S ha az ezekben hirdetett elvek és a szépirodalmi művek néha feleselnek is egymással, annak okát nem abban találjuk, mintha Mikszáth az írói gyakorlatban — „a realizmus győzelmeként” — hátat fordított volna a politikában elfogadott elveknek. Ezeket — a nemzetiségekre vonatkozókat is — szépiróként is vallotta. De íróként, a tapasztalat alapján, a gyakorlat oldaláról ábrázolta a jelenségeket s nem hunyhatott szemet a vallott elvek eltorzulásai, a túlkapások felett. Szép-

írói alkotásaiban a tiszta szándékú ember, a humanista szólal meg, aki meleg emberiséggel szemléli a szlovák parasztok életét, megveti Klivényit, a magyarkodásból üzletet csináló renegátot, elgyönyörködik a kis román „medvebocsbán”, a teljes egyenlőség alapján rajzolja a szelistyei asszonyokat és bár a maga „kerülőgető” stílusában, de vádló szavakat ír le az elkallódott tehetségű Vidonkák sorsa miatt. Kopereczky főispán példájával azt bizonyítja be, hogy a nemzetiségekkel szemben elkövetett törvénytelenység szükségképpen együtt jár a magyar alsóbb rétegek jogainak durva megsértésével, hogy tehát a jóízű „fácányt” és a „békát” is egyazon étlapról kínálják. Szlebenics pedig — „a mi örökös barátunk” — nemcsak egy lezuillott délvidéki dzsentrí, hanem épp zuillottságában nagyon is alkalmas eszköz a kormányzat kezében, hogy busásan jutalmazott gyilkosként tegyen el láb alól egy nemzetiségi — tehát a kormány ellen harcoló — „bujtogatót”.

I.

1. Mikszáth nemzetiségszemléletének alapja, meghatározó eleme a politikai magyar nemzet elve. Kortársaival egyetértve, a kormányzó liberális párt irányvonalának megfelelően vallotta, hogy a történelmi Magyarország nyelvileg vegyes lakossága összességében a politikai magyar nemzetet alkotja. Eszerint magyar volt állampolgárként az ország minden lakója, tekintet nélkül arra, mi volt az anyanyelve. Ezzel a felfogással sűrűn találkozunk Mikszáth írásaiban. Lássunk néhány példát a sok közül!

A fekete város-ban a gyászeset kapcsán vita támad a lőcsei városatyák között: illik-e ilyenkor — a magisztrátus házirendjét betartva — a hibát elkövető tanácstagot bor fizetésére bírságotlani. Mostel a borozást ilyen alkalommal kegyeletsértőnek tartja. Ellene szól a másik: „Nem látom be, bánatában iszik a magyar s mi is csak magyarok volnánk, vagy mi”. S az író zárójelben hozzáfűzi: „Ámbátor bizony egyik se tudott magyarul, még a magyar nevű Pálfalvi sem, csak az egy Hulik János törte a nyelvet egy kicsit”.¹

Ilyen értelemben tekintette az író magyar embernek az Egyesült Államokba kivándorolt szlovák munkást, Gyömbér Jánost is, aki azzal vált híressé, hogy 136 napig aludt s „ez is csak magyar embertől telik ki”. Pedig ő is csak szlovákul beszélt.²

De magyar földesúr volt a *Krúdy Kálmán csínytevései*-ben szereplő Balassa Antal báró, Kékkő úra is, aki „egyszerű ember volt, együtt élt népével, tótul beszélt, még magyarul sem tudott jól”. (M. K. kiemelése). Ugyanerről a szemléletről árulkodik a *Prakovszky a siket kovács*-ban az a jelenet, amikor Gáll Pirokska és a morva úr készülődő házasságáról beszélget nagyapa és Gáll József. A jövőendő vőről mondja dicséretképpen az öreg Gáll: „Csak éppen olyan jóra való magyar ember volna, mint mi, ha tótul tudna”.³ S ezzel nagyapa is egyetért. Sőt maga Mikszáth is, annak ellenére, hogy a mondat anekdotikus csattanója szellemes gyúnyt is hordoz.

Mikszáth szerint így gondolkodnak a hazafias érzésű szlovákok valamennyien. 1906-ban keletkezett *P. Jork c.* elbeszélése egy amerikásokból alakult szlovák telepen tett véletlen látogatásáról szól. Megtudja, hogy a telepeselek egymás közt angolul beszélnek, a gyerekeik — akik odakint születtek — csak angolul tudnak. Az öregek magyarul és szlovákul. Mister Kukucska — akivel az író a telepen beszélget — azt mondja a fiáról: „Toby csak angolul beszél, de most már tótul kezd „povedálni”, mert

¹ Mikszáth Kálmán Összes Művei 22. 1961. A fekete város 102.

² M. K. Ö. M. 61. 1970. Cikkek és kárcolatok XI. 100.

³ Prakovszky, a siket kovács. M. K. Ö. M. 8. 1958. 170.

ráparancsoltam: Toby fiam, jegyezd meg magadnak, hogy magyar emberek vagyunk, vagy mi a szösz, hát legalább tótul tanulj meg”.⁴

Ez a felfogás fejeződik ki Mikszáth szavaiban akkor is, amikor az *Új Idők* számára „tipikus magyar regényként” megírja „a bábaszéki magyarok apró históriáját”, a *Szent Péter esernyőjét*. És hogy nemcsak a szlovákokat és a szászokat tekintette magyaroknak, hanem a többi nemzetiséget is, arra is van bizonyító példa. A Máramaros megyei volt alispánról, Mihálka Lászlóról írott nekrológban számba veszi az elhunyt érdemeit, egyebek közt szól a helyi román nyelvű lakossággal kialakított patriarchális kapcsolatáról. „Ki vagy? — szokta kérdezni, ha egy-egy fajabeli jött hozzá. — Oláh — mondá. — Helyes édes fiam, én magam is oláh vagyok, mindketten magyar oláhok vagyunk, ülj le nálam”. De ha valaki románnak mondta magát, azt elkergette Romániába: „Én nem ismerek itt románokat”.⁵ A román megnevezés ugyanis az alispán — és Mikszáth — szemében külön nemzeti jellegre utalt. A „magyar oláh” azonban „oláh” nyelvű magyart jelölt. Az alispán szavai — „én nem ismerek itt románokat” — egyben azt is kifejezik, hogy a történelmi Magyarország határain belül csak egyetlen nemzet él, a magyar.

Ugyanezt talán még kategorikusabb fogalmazásban jelenti ki Mikszáth több mint egy évtizeddel korábban, 1874-ben (*Magyar Néplap*, augusztus 14.) az Andrássy csehországi utazását kommentáló cikkében, amikor szemére hányja a cseheknek a „bújtogató heccet”, mellyel „a magyar állam érdek megrontására zúditják a nemzeti-ségeket”. A cikk szerint a csehek érdekei és a magyarországi nemzetiségek törekvései közt „ég és föld a különbség”. A csehek: nemzet, mert van „történelmi joguk”, a hazai nemzetiségeknek azonban „történelmi joguk abszolúte nincs”. Ezért nem tekinthetők nemzeteknek.

A nemzet elnevezés tehát a nem magyar anyanyelvű népcsoportokat nem illeti meg. Annál kevésbé, mivel a nemzethez e felfogás szerint állam is tartozik, itt pedig csak egyetlen állam, a magyar állam létezett. Ezzel az érveléssel hozhatta zavarba 1885-ben a Matica vagyonának állami kisajátítására Turócszentmártonba érkező Zsilinszky Mihály államtitkár — Mikszáth közlése szerint — azokat, akik a szlovák nemzet nevében tiltakoztak a jogtalanság ellen: „előbb mutassák meg a mappán az országukat”.⁶

2. A politikai magyar nemzet elve Mikszáth gondolatrendszerében is a magyarság hegemoniáját jelenti. Hogy „a magyar minoritás az úr”, az nemcsak a fogarasi kerületben, hanem az egész országban érvényes, és pedig történelmi jogon, mert „vérrel szerzett föld” az, amelynek kátyúiban „a pánszláv agitátoroktól” megzavart gondolkodású Hunyák Pál „kocsijának kerekei hurutyolnak”.⁷

⁴ P. Jork. M. K. Válogatott Művei. Elbeszélések. Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. 394.

⁵ M. K. Ö. M. 73. Cikkék és karcolatok XXIII. 15—16.

⁶ TISZA LEGÚJABB HADJÁRATA. PESTI HÍRLAP. 1885. JÚLIUS 18. A cikk név nélkül jelent meg a tárcarovatban. A M. K. Ö. M. 71. kötetét (Cikkek és karcolatok XXI. 1977) szerkesztő REJTŐ ISTVÁN nem vette be M. K. írásai közé, mert — írja — bár vannak benne mikszáthos fordulatok, a Maticával kapcsolatos történet előadása, bántó hangneme „távol állott írónk szemléletétől”. Ezért még kétes írásnak sem tekintve, mellőzte közlését. Holott minden kétséget kizáróan MIKSZÁTH munkájáról van szó. Ezt igazolja az íráson végigvonuló anekdotikus előadásmód, a szellemesen csipkelődő fordulatok, más MIKSZÁTH-művekből is ismert motívumok stb. (A ZAPEKACSKA ÉS A KRUMPLI, a NYE BOJTYE SA MOJI MILI SZLOVÁCI kezdetű vers, a két „pánszláv” egymásnak ugrasztása, mint a Tronowszky testvérek a BESZTERCE OSTROMÁBAN, az Árpád mondában szereplő fehérlo motívum). A cikk szemlélete sem ellenkezik az író felfogásával, a szlovák vezetőik bemutatása sem bántóbb annál a jelenetnél, amikor pl. a BESZTERCE OSTROMÁBAN Pongrácz István két szekér kutyával zavarja szét a turócszentmártoni szlovák gyűlést.

⁷ A tótok. M. K. Ö. M. 63. 1973. Cikkék és karcolatok XIII. 97—101.

A mindennapi politikai gyakorlatban ez a jog és érdek a magyar állameszme képviselőiben és védelmében nyilvánult meg. Mikszáth írásaiban gyakran találkozunk a vármegye vezetőivel, akik — főként nemzetiségi vidékeken — élénjáró képviselői és harcosai a magyar állameszmének. Több cikkben, nem egyszer az elhunytak tevékenységét méltató nekrológban körvonalazza az általa helyesnek tartott nemzetiségi politikát.

A tárgy arra is alkalmat ad az írónak, hogy rámutasson a kérdés bonyolultságára, az ellentmondásokra, sőt azokra a törvénytelen eljárásokra is, amelyeket a megye vezetői az állameszme védelmében elkövetnek. Erre ismert példa a Kopereczky főispáné, aki hivatali tisztében, a magyar állameszme képviselőjeként „nem érti”, nem hallgatja meg a magyar nyelv kötelező oktatása ellen tiltakozó nemzetiségiek érveit s durva önkénnyel mondja ki a magyarosító határozatot. Hogy mit jelent valójában az állameszme, azt világosan szemléltetik az anekdotikus keretben elhangzó főispáni szavak: „Hát igaz, — kezdé a főispán szakadozottan, lassan —, tegnap tótul tárgyaltam az urakkal és azonfelül sokszor és sokakkal beszéltem tótul, valamint még sokszor fogok, mert szeretek is tótul beszélni, de uraim (s itt egyszerre kigyúlt az arca, szinte megszépült, míg hangjában megcsendült az érc, miből közönségesen azt az aprópénzt verik, mellyel a hallgatók megvesztegettetnek) mikor én ezt a ruhát magamra veszem, ismétlem uraim, ezt a ruhát (és meggyiszín bársony mentéje rubintköves csatjára helyezte mutatóujját), akkor én a három Istenből a negyedikben hiszek, a magyarok istenében, a földtekéből csak egy kis darabnyit látok, a magyar hazát és minden nyelvet elfelejtek, csak egyet tudok, a magyar nyelvet.”⁸

Az állameszme gyakorlati érvényesítésének ugyanezt a formáját — szintén sarkított, kiélezett változatban, ugyancsak anekdotikus keretben s ráadásul nézőpont váltással, a későbbi *Galamb a kalitkában* c. elbeszélés receptje szerint — feldolgozta már Mikszáth a nyolcvanas évek közepén a *Két titkos ügynök* c. elbeszélésében.⁹ Az ebben tükröződő írói szemléletről a későbbiekben még lesz szó. Itt most csupán a magyar állameszme bemutatása érdekel bennünket. A németül kitünően beszélő főispán a megyei gyűlésen a magyarosító iskolai törvény ellen tiltakozó szászok felszólalásait úgy veszi, mintha azok egyetérténe a javaslattal, ill. „nem érti” azokat, mert hivatali funkciójában, mikor felölti a főispáni mentét, az állameszmét kell szolgálnia. Az alispánról pedig — aki megyei vezetőként szigorúan megfékezni a szászok politikai törekvéseit, tehát ugyancsak az állameszme képviselője —, kiderül, hogy a német kultúra nagy tisztelője s gyermekeit is taníttatja német nyelvre.

A magyar állameszme, az állam egysége, a politikai magyar nemzet érdekeinek védelme tehát mindenk felett való, a közéleti magatartás legfőbb meghatározója. Ez nem zárja ki — sőt Mikszáth írása szerint feltételezi — a magánélet keretei közt a más nyelvű kultúrák tiszteletét.

Mikszáth az egységes politikai magyar nemzet elve és az állameszme alapján tesz különbséget a nem magyar anyanyelvű hazánkfiai közt, amikor válságos helyzetben tanúsított magatartásuk felett ítélkezik. Aki ilyen helyzetben azonosul az egész nemzet érdekeivel, elismerést érdemel, aki más célokat követ, méltó a büntetésre. Az *eladó birtok*-ban a szlovák Kutlik szabó azért jelenik meg pozitív figuraként, mert „a rossz világban” — Világos után — volt bátorsága a Habsburg-zsoldos megyei főnök szalonkabátjából ollóval eltávolítani a zsírfoltokat. De a szabadságharc alatt a fenti vezéreszme ellen vétő — mert fegyverrel ellenünk támadó — hurbanista papot még a sírban sem illeti meg a holtak nyugalma. Méltán akasztatta őt fel az azóta ugyancsak

⁸ M. K. Ö. M. 20. 1960. 53.

⁹ *Két titkos ügynök*. M. K. Ö. M. 36. 1966. Elbeszélések X.

meghalt „tekintetes Horváth Elek alispán úr” — mondja Mikszáth a *Krúdy Kálmán csínytevéséi*-ben, s gúnyos-szellemes fordulattal hozzáfűzi: „isten nyugosztalja (már t. i. Horváth Eleket)”.

3. A korábbi példákból nyilvánvaló, hogy a politikai nemzethez való tartozás nem jelentett nyelvi problémát, az anyanyelvnek itt nem volt meghatározó szerepe. A feudalizmus századaiban uralkodó *natio hungarica* sem volt nyelvileg egységes. Mikszáth a *Különös házasság*-ban — de másutt is — nemzetmegtartó szerepet tulajdonít annak, hogy a középkor folyamán a magyar nemesség igyekezett erősíteni magát a Kárpát-medence népeinek értékes elemeivel, befogadta azokat a magyar uralkodó osztály soraiba. Erről írja egy kis nosztalgiával: „Mert a magyar nemesség bölcs politikai intézmény volt a maga idejében. Az volt a vérgyűjtő medence. Ha valaki tekintélyre tett szert bármely téren, vagy valamely tőkét összegyűjtött, akár szellemi, akár anyagi, ami erőt reprezentál, lett legyen az oláh vagy német, rögtön bevették a sáncok közé, hogy ami erő van, belül legyen. Azért bírt ez a nemzet olyan sokáig fönnmaradni.”¹⁰

A többnyelvűséget, ha úgy tetszik: a nyelvhasználat demokratizmusát Mikszáth a múltrolszóló műveiben, és a maga korának viszonyai között egyaránt a politikai magyar nemzethez tartozó minden állampolgár jogának tekintette. A *Szelistyei asszonyok*-ban a román menyecskék anyanyelvükön adták elő kívánságukat Szilágyi Mihály gubernátor előtt, szavaikat az udvarbíró tolmácsolta. A nyelvhasználat egyenjoguságát szemlélteti a várpalotai jelenet, amikor a tréfa kedvéért királlyá előléptetett Mujkó az eléje járuló asszonyokat megszólítja. Mivel Szelistye román falu, az elől álló Gergely Annához románul szól. S mikor az közli, hogy csak magyarul beszél, Schramm Máriához már magyar szóval fordul az álkirály, de arról meg az derül ki, hogy csak németül ért. Egyedül Vuca esetében nem tévedett, itt a román népviselet igazította útba, ezért vele románul beszélt.

Mesei a szituáció, ilyen az előadásmód is, de a lényeg — Mikszáth felfogása a politikai nemzeten belüli nyelvhasználat szabadságáról — világos. A mesebeli király a középkorban nem kívánta meg nem magyar alattvalóitól, hogy feltétlenül tudjanak magyarul. Hogy tudatos írói szándékról van szó, arra a kritikai kiadás jegyzeteiben Bisztray Gyula is felhívja a figyelmet. Arra ti., hogy az író a helyi monda nyomán eredetileg csupán román nőket akart szerepeltetni s „csak később, a mese formálása, a bonyodalom alakítása közben jött arra a gondolatra, hogy még színesebbé . . . teszi az elbeszélést, ha Erdélynek — egyuttal fogarasi választókerületének — mindhárom nemzetiségét . . . képviselteti”.¹¹ Éspedig úgy, hogy a Mátyás ifjúkorát idéző műben nemcsak a nagy királyt és környezetét festi a romantikus idill színeivel, hanem ez az idilli derű, ez a zavartalan együttélés jellemzi az országban lakó népeket is.

A politikai nemzetiség Mikszáth műveinek világában olyan természetes keret, amelyben a különböző nyelvű hazai népek — ha „agitátorok” nem bujtogatják őket — testvéri békességben élnek s az egymással való mindennapi érintkezésben hangulataik vagy az adott helyzet szerint váltanak a magyarról a nemzetiségi nyelvre vagy megfordítva. A *Szent Péter esernyőjé*-nek az alakjai, a kereskedők, iparosok, értelmiségiek, tisztviselők olyan két vagy három nyelvű polgárok, akiknek nemzetiségét az író nem jellemli meg, de akik gondolkodásuk, érzelmviláguk szerint a szó politikai értelmében magyarok. A néppel szlovákul szólnak, egymás közt magyarul vagy szlovákul beszélnek. Gregorics Pál fiával, a Szegeden tanuló Widra Gyurival és annak nevelőjével a Tiszaparton sétálgatva élénk szlovák társalgással kelt nagy csodálkozást a járókelőkben.

¹⁰ M. K. Ö. M. 13. 1960. 68.

¹¹ M. K. Ö. M. 12. 1959. 264.

Az öreg Gáll a családjával és Mikszáthékkal — a vendégeivel — magyarul beszélget, de a krisnói evangélikus templomban a prédikációt már „az isten nyelvén”, egyházi cseh nyelven hallgatják, a morva vendéggel pedig már németül folyik az alku.

Ebből a szempontból talán jelképnek is tekinthető az ugyancsak a *Prakovszky*ban szereplő három cseh muzsikussal, akik a mulatságon „ami magyar nótát rájuk ragadt útközben, előcsalogatták a hurokból”. De a csádrás után, amikor egy duhaj menyecske a papot is táncra kérte s az csak a „podzabucski-t”, a „híres tót táncot” ismerte, ezért „kezdének tehát tótul lehelni a hegedűk”.¹²

Gállék is, az egész társaság, nemzettudatuk szerint magyarok, de ez semmi elkülönülést nem jelent, mintha ősidők óta magyarokként vegyes nyelvű környezetben élnének, ahol könnyedén váltanak át az egyik nyelvről a másikra az emberek, de a hegedűk is.

Hogy a politikai magyarságtudat mellett a váltogatott nyelvek közül melyik az eredeti, az anyanyelv, azt Mikszáth egy-egy megjegyzéssel, tréfás célzással adja tudtunkra. A *gavallérok* sárosi dzsentri hősein például azt a „pszichológiai szempontból érdekes” jelenséget figyelte meg kártyázás közben, hogy „a kritikus helyzetekben egyszerre tótira fordítják át a diskurzust, ami megint nem dolos” ... „csak a velük született ösztön, mert mind a négyen tudnak tótul”. Ugyanitt az író barátja, Bogozó „ha elhagyta magát és nem vigyázott, igen rosszul beszélt magyarul, de ha összeszedte az esztét, alig ejtett jelentékeny hibát.”¹³ Kopereczky pedig, a „tót úr”, magyarul szabályosan veszél, de „pohánkakása ízű hangon”, „felvidéki zamattal”.

Kopereczky magyar nyelvű szereplése Bontó megye közgyűlésén s ugyanott elhangzó nyilatkozata a magánéletben szívesen beszélt szlovák nyelvről jó példa lehet arra, hogy Mikszáth a nemzetiség fogalom értelmezésében is azonos véleményen volt korának magyar liberalizmusával. A nemzeti kérdéssről nyilatkozó írók — Kemény, Eötvös, Jókai, Madách, Vajda — a liberális felfogás szerint kétféle nemzetiséget különböztettek meg. A politikai nemzetiséget, konkrét megnyilvánulási változatában: a politikai magyar nemzetet — Eötvös történelmi nemzetiségnek is nevezi, Kemény tartalmi szempontból azonosítja a patriotizmussal, Madách az ezer éves államisággal — és a faji vagy nyelvi nemzetiséget. Az első — Madách találó metaforája szerint — a kokárdához hasonló, melyet „a nyilvános élet közpiacán viselünk”, hogy mindenki lássa, „mi táborba tartozunk”. A másik a faji, nyelvi nemzetiség: „otthonos öltöny”, „melyben a családi béke gyönyöreit élvezzük”.¹⁴

Kopereczky mint főispán a „kokárdát” viselte a megyegyűlésen, de a magánéletben vonzódott a nemzetségek másik változatához, mint maga is mondotta, szívesen beszélt szlovákul. Madách „otthonos öltönyénél” Mikszáth még érzékletesebb, a két fogalom ellentétet élesebben kiemelő képet használ. Kopereczky a főispáni beiktatás után, Bubenikkal, a komornyikjával szlovákul beszélt: „Nem adom száz forintért, hogy a nyelvem „mezitláb” járhat egy kicsit ... A láb is akkor érzi jól magát, mikor szorító csizma helyett papucsba jut”.¹⁵

A faji, nyelvi nemzetiséget a magyar liberalizmus ebben, a politikától távol eső, családi, kényelmes szférában szerette látni. Ebben a körben biztosított a részére jogokat is a nemzeti törvény útján, (amelyek azonban 1875 után egyre inkább csak papíron maradtak). Az anyanyelvnek — a „faji, nyelvi nemzetiségnek” — a fentihez hasonló magánéleti, az otthonias kényelmességet, oldottságot kifejező vonása villan

¹² M. K. Ö. M. 8. 1958. 126.

¹³ Uo. 224.

¹⁴ *Csukás István: A nemzetiségi kérdés Kemény, Jósika, Madách és Eötvös műveiben.* Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica. Tomus XVII. 1981. 44.

¹⁵ M. K. Ö. M. 20. 1960. 147.

fel *A fekete város*-ban is, amikor Quendel beszámol a lőcsei hirekről Görgeynek. Magyarul kezdi, majd hirtelen így szól: „De engedjél kérlek lassan tótul elmondanyi, mert magyarul hosszú nékem”.

De a faji, nyelvi nemzetiség számára biztosított jogok értelmezésében — mint a magyar liberalizmus általában — Mikszáth sem volt következetes. A kétnyelvűség „nyegle divatjától” a magyar nemzeti érdekeket féltette. Attól tartott, hogy a szabadjára engedett „faji, nyelvi nemzetiség” gyengíti a „politikai nemzetiséget”, a patriotizmust, a történelmi ország együvé tartozásának tudatát.

Ez az aggodalom jelentkezik az 1900-as fordulón s vetitődik vissza a majd száz év előtti múltba, de aktuális célzata nem lehet kétséges. A *Különös házasság*-ban Bernáth Zsigmond és a „pánszláv” érzelmű Szucsinka plébános beszélgetnek arról, hogy a felvidéki nemesi családok német, magyar, szlovák nyelven, de legalább a két utóbbit társalognak, s hogy a parasztok ne értsék, magyar nyelvű faluban szlovákul, szlovák nemzetiségű parasztok között pedig magyarul szólnak egymáshoz. Bernáth Zsigmond, aki itt az író véleményét képviseli, „flancolásnak” minősíti ezt a szokást s hozzáfűzi: „Efféle nyavalyákba fog a magyar belehalni.”

Nyilvánvaló, hogy az úri osztály és a nép közti korlátok és a nyelvhasználat összefüggéseinek nem a társadalmi oldalát kívánja itt Mikszáth hangsúlyozni, hanem az egységes magyar nyelvűség megvalósulásának egyik akadályára utal s ezt tartja veszélyesnek a nemzeti jövő szempontjától.

II.

Azok az európai események, amelyek a nagy nemzeti államok kialakulásához, a német és az olasz egység létrejöttéhez vezettek és a balkáni háború kibontakozásával a szláv népek szorosabb együttműködését, összefogását demonstrálták, a magyarság esélyeinek, jövőbeli kilátásainak és szerepének mérlegelésére készítették a nemzetiségi viszonyokkal számot vető politikát és az ilyen érdeklődésű írókat.

Mikszáth ebben is együtt haladt kortársaival. *A politika svindlerei* c. röpiratban a körülöttünk zajló történelmi folyamatok láttán a magyar nemzeti érdekeket segítő politika lehetőségeiről, feladatairól mondja el véleményét, figyelembe véve a hazai nemzetiségi törekvéseket és Tisza Kálmán tevékenységét. Mikszáth is — mint korábban Eötvös — arra számít, hogy Ausztria német részeit „a német egység jegyében magához akarja kapcsolni Németország”.¹⁶ Szükségszerű, objektív folyamatnak fogadja el az egymással rokon népcsoportok nemzetekké egyesülését. Ezt látja megvalósulni az olasz egységben s meggyőződéssel mondja, hogy „meg fog — mert meg kell történni — a szláv nemzetiségek — ha nem is egy államá, de *államokká* — egyesülésének is.” (M. K. kiemelése).

Jókait, Vajdához hasonlóan Mikszáth a fenyegetettség érzésével figyelte a cári Oroszország balkáni tevékenységét, a török ellen fölkelt szláv népek harcait s azt az aggasztó jelenséget, hogy „hazánk déli vidékein napról napra leplezetlenebbül nyilatkozó magyarellenes tüntetések” zajlanak. Mikszáth baljóslatúnak látta a jövőt, arra számított, hogy a „nemzetiségi egyesülések” az ország létét, egységét fenyegető „katasztrófához” vezetnek.

A veszélyhelyzet tudatában jelölte meg a tennivalókat. Arra figyelmeztetett, hogy a kritikus fordulatra — amellyel egyébként Eötvös és Vajda is számolt — a magyarságnak jól fel kell készülnie. Mikszáth még a felkészülés tartalmában, kettős irányult-

¹⁶ M. K. Ö. M. 54. 1968. Cikkek és karcolatok IV. 232.



ságában is az író társakkal egyező nézetet vall. Ugyanis azt tartja helyes nemzeti politikának, amelyik — a kritikus időpont bekövetkeztéig — „Ausztriával szemben a magyarságnak előnyöket csikar ki”, vagyis a dualizmus keretei közt visszaszerzi a 67-ben feláldozott jogokat. A felkészülés másik területe az országon belül adódik és a nemzet életerejének növelését, az anyagi és szellemi fejlődés meggyorsítását jelenti. A fő feladat „a nemzet faji erejének ápolása”, ha kell „dédélgetése”, abból a célból, hogy a válságos időben a magyarság biztosítani tudja az ország védelmét, fennmaradását.

Bár korábban nem egyszer bírálta Tisza Kálmán s később is elmarasztalta erélytelenségben a Béccsel szemben tanúsított engedékenysége miatt, ebben az 1878-as röpiratban egyenesen védelmére kel s benne látja azt a politikust, aki az országot, a nemzetet a kívánt irányban vezeti, akinek intézkedései „a magyar érdekek és a magyarság erejének idebent való megszilárdítását célozzák”. Ezáltal Tisza nemcsak a jelen érdekében, hanem „a jövődő hasznáért is” dolgozik. Mikszáth külön is hangsúlyozza Tisza érdemeit a nemzetiségek megfékezése, a magyarság uralmi helyzetének biztosítása, a történelmi ország egységének védelme terén. Elismeréssel állapítja meg, hogy Tisza Kálmán „tetteiben és beszédeiben a magyar faj szupremáciáját akarja föntartani s eréllyel vagy erővel, de védi a nemzetet a nemzetiségi izgatók államellenes apostolkodása s a nemzetiségi aspirációk államiségünk ellen irányuló túlkapásaitól”.

A magyar államiséget, a nemzeti jövőt fenyegető katasztrófa nézőpontjából szemlélte Mikszáth a balkáni harcok eseményeit is. A *Budapesti Napilap* 1877. évi számaiban, az *Apróságok* c. rovatban valóban „a fölényeskedő nacionalizmus hangján” nyilatkozik a szerbekről, a románokról, azok vezetőiről, a cári segítségről, amelynek csak hódító szándékot tulajdonít és a cárt a schönbrunni állatkert medvéjéhez hasonlítja, amelyik a hírek szerint „saját kölykét ette meg”. 1877. december 13-án megrendülten kommentálta Plevna elestét — helyesebben felszabadulását a török iga alól. „A szegény török nemzet haldokló hörgéséről” beszélt, fájlalta, hogy elbukott, „a nemes oroszlan” s hogy „isten nyugodtan nézi a nagy bűn történetét”. Mindebben természetesen Mikszáth az országos közhangulat hatása alatt állott, a magyar uralkodó osztályok törökbarát politikáját támogatta. De szerb- és románellenes megjegyzéseit még a 48-as eszmei örökség nacionalista elemei is motiválhatták. A balkáni eseményekkel kapcsolatos állásfoglalását azonban végső soron egyetlen tényező határozta meg: a már fentebb érintett és a magyarságra nézve fenyegetőnek érzett szláv közeledés ill. egység, amelynek fő támaszát és hajtóerejét a magyar szabadságharcot elfojtani segítő cári hatalomban látta. Ez a körülmény teszi érzéketlenné a több százados török iga lerázásáért vérző népek szabadságharca iránt. Ezért fakad ki szenvedélyesen amiatt, hogy Bécs és Tisza Kálmán is várakozó-taktikázó álláspontról figyelik az eseményeket, sőt hogy Ferenc József kassai pohárköszöntőjében „testvérének” nevezte a cárt, Tisza Kálmán pedig — utalás a Miletics Svetozár ellen indított perre — „a nyulat üldözi, de a medvét futni hagyja”.¹⁷

Hogy milyen fenyegető veszedelemnek érezte Mikszáth a szlávokat nemzeti létünk szempontjából, azt a marosvásárhelyi Bem-szobor leleplezése kapcsán írott s a lengyel-magyar barátságot lelkesen hirdető cikkének egyik kitétele is mutatja. Itt azt mondja, hogy — ellentétben a lengyelekhez fűződő baráti érzéseinkkel — „a szláv faj összességében úgy tekintetik minden magyar által, mint halálos ellenség”.¹⁸ A szlávság „természetes” ellenségünk, a pánszláv eszmék teszik azzá, hiszen az integrálódás a magyar állam létét fenyegeti. A veszély elhárítása céljából kívánatosnak tartotta

¹⁷ Budapesti Napilap 1878. január 16. *Apróságok*. M. K. Ö. M. 54. 1968. 38.

¹⁸ Lengyel—magyar barátság. Szegedi Napló 1880. október 19. M. K. Ö. M. 59. 1969. Cikkek és kárcolatok IX. 153.

Mikszáth, hogy a Monarchia „nagyszabású keleti politikát” folytasson, hogy Szerbia elfoglalásával és „megfékezésével” ... „erős védgátat állítson” a szláv áramlatok ellen.¹⁹ Ez a politika megnövelné a Monarchia erejét, tekintélyét és „Kelet kulcsát játszáná a kezébe.”

Ilyen módon Mikszáth a magyarságot fenyegető szláv veszéllyel szemben a Habsburg birodalom keretei között remélte a védelmet. Ezzel összhangban állt az a szemléleti átalakulás is, amely — Bisztray Gyula megállapítása szerint²⁰ — Mikszáthnál a 80-as évek elején tapasztalható. Az ti., hogy a 48-as örökségből táplálkozó „szabadság eszményei és függetlenségi álmai mindvégig megmaradnak, de főleg publicisztikai munkásságában mindegyre érvényesülni kezd a kiegyezésnek — mint szükséges rossz — elfogadása.” Ezzel párhuzamos Tisza Kálmánhoz való közeledése is.

1880 derekán vetette papírra azokat a gondolatokat, amelyekben a dinasztia és a magyarság, a Habsburg birodalom és Magyarország kapcsolatáról, jövőjéről vallott felfogását körvonalazza.²¹ Itt mindennek előtt a Ferenc József iránti teljes lojalitás kap hangot. Az uralkodó az író szerint „egyike Európa legnépszerűbb fejedelmeinek,” aki az egész magyarság körében „szeretett király” alkotmányos érzülete, pártatlansága és tapintatossága miatt. Ennél azonban figyelemre méltóbb, hogy Mikszáth itt felfrissít és olvasóinak továbbít egy régi, a magyarság vezető osztályait tápláló reményt, hiú ábrándot, amelyet valamikor Savoyai Jenő fogalmazott meg először, s amely aztán Szécsenyin, Keményen, Jókain, Vajdán keresztül Mikszáthhoz is eljutott. Arról a vágyálomról van szó, hogy a Habsburgok birodalmában előbb-utóbb a polgárosodott magyarság veheti kezébe a vezetést, a birodalom súlypontja pedig áttolódik Magyarországra s fővárosává Bécs helyett Buda lesz. Bár Mikszáth szavaiból érződik a kétely, de az nem magának az ügynek szól, hanem azoknak a „hiszékenyeknek,” akik a magyarok iránt addig megnyilvánuló királyi rokonszéntől elbűvölve azt hitték, hogy máris „elérkeztek a magyarság várva várt napjai s a birodalom súlypontja Magyarországra fog helyeztetni át.” Ezt a sietséget, a valóságtól elrugaskodott naív hiedelmet kérdőjelezte meg Mikszáth, de a távolabbi jövőben a birodalom vezető erejét ő is a magyarságban látta. Megtalálható Mikszáth cikkében az eszmei örökség másik eleme: az uralkodó ház elmagyarosodásának reménye is. „Mikor Erzsébet királyné megjelent Deák Ferenc ravatalánál, az volt a csúcspont. Akkor érte el a magaslatot az a hit, hogy a Habsburg-dinasztia valamikor magyar lesz.” (Mint ismeretes, Jókai *A jövő század regényében* a XX. században lépteti színre az elmagyarosodott közös uralkodót, Habsburg Árpádot.)

Mindez szorosan összefügg a múlt század második felében elterjedt liberális nemzetiségpolitikai koncepciónak azzal a tételével, mely szerint nemcsak a köröskörül fenyegetett magyarságnak az érdeke, biztonsága függ a Habsburg birodalomtól, hanem e birodalomnak is a magyarság az egyetlen biztos támasza az itt lakó összes népek között. Éspedig azért — hangzott Jókai, Vajda érvelése —, mert a magyarság egymagában áll, nincsenek a határokon kívül olyan rokonai, akik miatt a birodalomból kiválni s velük egyesülni akarna. Ez az alaptétel fogalmazódik meg Mikszáth cikkében is, amikor kijelenti, hogy a Habsburgok fő támasza, a trón fundamentuma a magyarság. Ebből pedig az következik, hogy nemcsak nekünk van szükségünk a Habsburg birodalomra, hanem ennek és magának az uralkodó háznak a fennmaradását is döntően a magyarok biztosítják. Az udvarnak tehát fontos érdeke,

¹⁹ M. K. Ö. M. 55. 1966. Cikk és karcolatok V. 77.

²⁰ M. K. Ö. M. 31. 1966. 312.

²¹ Cseh földön a király. Szegedi Napló 1880. július 4. M. K. Ö. M. 59. 1969. Cikk és karcolatok IX. 94.

hogy velünk szorosra fűzze kapcsolatait s minden módon erősítse a magyar nemzet ragaszkodását, rokonszenvét a dinasztia iránt.

Az e kérdésről vallott nézeteinek felvázolására Mikszáthot Ferenc József 1880. májusában tett csehországi látogatása készítette. A cikk okfejtése, főként pedig tanulságai a király figyelmét akarták felhívni a magyar közhangulat érzékenységre. Lényegében itt Mikszáth a magyarság jussát, a hatalomban való nagyobb részesedés igényét fogalmazza meg. Nacsády József rámutat „a vezércikk féltékenyen nacionalista színezetére” s arra, hogy „a hamis nagyhatalmi illúzió” hatására a szegedi évek alatt Mikszáth elfogultan gyanakodva ítélte meg a Monarchia más népeinek törekvéseit.²²

A magyarság birodalmon belül elfoglalt helyének, rangjának szemmel tartása, érzékeny és féltékeny védelme később is megnyilvánul Mikszáth írásaiban. Felháborodva tiltakozik, ha a közös hadsereg egy-egy osztrák tisztje vét a magyar nemzeti jogok és méltóság ellen s gyakran bírálja Tiszát is, amiért Bécs kedvében jár és nem mutat kellő erélyt a magyar érdekek védelmében. Ez azonban nem csökkenti Mikszáthnak a király ill. a dinasztia iránti lojalitását és a Tisza politikájával való egyetértését sem akadályozza.

III.

1. Ez az egyetértés következetesen megnyilvánult abban is, hogy Mikszáth elfogadta és íásaiban is hirdette a nyelvi egység megteremtésének a fontosságát, ő is — mint a magyar liberalizmus táborában — szükségesnek tartotta a nemzetiségek beolvasztását. Ő is — akár Jókai és Vajda — az ország egynyelvűvé válásától remélte a nemzet megerősödését, a magyarság hatalmi helyzetének megszilárdulását, a biztos jövő ígérését.

Már a pálya elején írott egyik cikkében „az ország megerősödése és fennállása” szempontjából nélkülözhetetlennek tartotta „az idegen ajkú lakosság hazafiságát”, ami az író értelmezése szerint „a magyar elembe való teljes beolvadást” jelentette.²³ Az ország egész lakosságának magyarrá válására azért is szükség van, mert „a soknyelvű nemzetek könnyen szétmállanak” a politikai nemzetként felfogott egységes egészet „széthasogatja a soknyelvűség”.

Hogy Mikszáth nemzetiség szemlélete mennyire készen átvett s az egész pályafutás során változtatás nélkül vallott nézetek együttese volt, azt az is mutatja, hogy a nemzeti létet veszélyeztető soknyelvűségről nemcsak 1874-ben volt ez a felfogása, hanem a *Különös házasság* írása idején, tehát huszonhat évvel később is. Más vonatkozásban már utaltunk Bernáth Zsigmond és Szucsinka plebános beszélgetésére. Ennek során érinti Bernáth Zsigmond ezt a gondolatot, méghozzá antiklerikális színezettel, bírálva a papságot és Szent Istvánt, hogy ez utóbbi hagyta magát félrevezetni az egynyelvű nemzet törekénységéről szóló tanítással. A Bernáth által mondott szavak hátterében Mikszáth korának nemzetiségi konfliktusa húzódik meg s e szavak mintegy az utókor szemrehányásaként hangzanak el az államalapító címére: „... mert a magyarok mindig Nembánom Jánosok voltak ... Szent Istvánt nagyon megkörnyékezték az idegen papok s hamis politikai dogmákat adtak a szájába, amilyenek nekik kedveztek, például hogy az „egynyelvű nemzet törékeny”. Ilyet csak egy pap gondolhatott ki, a király utána mondta, az utódok pedig szentül hitték.”²⁴

²² uo. 257, 308.

²³ Magyar Néplap 1874 augusztus 31.

²⁴ M. K. Ö. M. 13. 1960.. 147.

Az sem hiányzik Mikszáth érvei közül, amit Jókai is többször hangoztatott a többnyelvű ország történelmi múltját és jelenét vázolva, hogy a feudalizmus századaiban az ország népeit a török elleni közös harc, a közös érdek védelme tartotta össze s a jelenben ezt az összetartó erőt — a modern ipar, kereskedelem megteremtése mellett — a közös nyelvnek kell képviselnie. A múlt tanulságai alapján, a jelen érdekeit és a kecsesítő jövőt szem előtt tartva, teljes meggyőződéssel, a célt szentnek és becsületesnek nyilvánítva mondja ki nyíltan a véleményét: „Ne vegyék tehát zokon sem tót sem román testvéreink, ha midőn önzetlen szeretettel öleljük szívünkre és megbecsüljük őket saját fészkekben és jogaikban, a „haza minden előtt” elvénél fogva még engedékenységünk háta mögött is ott lappang az a becsületes törekvés, hogy Szent István birodalmát ama számos történelmi kapcsan kívül, mely a múltból összefűzi s mely a múltban elég erős volt azt összetartani, még a legerősebb kapoccsal, a magyar nyelvvel is hozzánk kapcsoljuk. A magyarosítás lehet jogtalan, lehet odiózus törekvés, de minden esetre becsületes és szent.”

Őszinte beszéd és a magyarosítás jogtalanságának elfogadásával megértést is tanúsít a sérelmeiket panaszló nemzetiségek iránt. Egyben azonban arról is árulkodnak ezek a szavak, hogy Mikszáth számára is „a jövőndő nagyság”, a magyar nemzet volt a legfőbb „idol” — mint Jókainál — s a mindent meghatározó erő nála is a nacionalizmus. Csak ennek nézőpontjából minősíthette „becsületesnek” és „szentnek” a jogtalanságot.

2. A nacionalista elfogultságnak azonban korlátokat állított az író humanizmusa. Mert mihielyt kimondja egyetértését a magyarosítással, rögtön figyelmeztet is arra, hogy azt „nem szabad erőszakkal akarni keresztülvinni”, mert az „megbosszulja magát”. Módszerként a meggyőzést, a példaadást ajánlja, a világos, hatékony érvelést, s a „szent” ügühöz illő kifejezést használva: „apostolkodni ez eszme számára”, ez az ország teljes magyarrá tételének módja.

De Mikszáth hazafias buzgalmát nemcsak a humanista érzület fegyelmezi, hanem a valóságtsiztelet, a gazdasági tényezők szem előtt tartása is. A főrrófejú magyarosítók figyelmét szükségesnek tartja felhívni arra, hogy az ország jövője nem egyedül a magyarosítás sikerétől függ, sőt nem is ez az elsődleges teendő. Előbb gazdaságilag kell rendbe tenni az ország ügyeit. Ezért ami a legsürgősebb: „üdvös anyagi lendület az ipar és kereskedelem terén”. Annál is inkább, mert tapasztalata szerint épp ez a lendület hiányzik „a lassú tempójú magyar fajból” s ezért hallható a gyakori panasz, hogy „a magyar elem satnyul, szegényedik”.

A hetvenes évek második felében írott egyik cikke a fővárosról készit portré-vázlatot a három napszak szerinti beállításban.²⁵ Hajnalban Pest utcáin „mindenünnen tót beszéd hangzik”, mintha nem is a magyar fővárosban, hanem Besztercebányán járna az ember. A fővárosi nagy építkezések munkástömegei ezek. Napközben „német szót hallasz mindenütt, mintha Bécs, vagy Berlin utcáin járnál”. Ezek meg a szorgalmas kereskedők, akik lázas gyorsasággal sürögnek-forognak az utcákon. A magyar ilyenkor még alszik, vagy „a bürok csendes oduiba temetkezett”. A hajnalban szlovák, napközben német főváros csak éjszakára válik magyarrá s „az is marad egész reggelig.” Ilyenkor — mondja Mikszáth — többnyire „csak magyar szó hallik az utcán, a szórakozó helyeken, a részek kurjongatásaiban”.

A tanulságot is megfogalmazza a színes helyzetjelentés végén: „Nem ártana a magyar elemnek sem annyit dolgoznia, mint az idegennek és kevesebbet éjszakázni, mulatozni”. A sorok mögött kimondatlanul is ott van az író elégedetlensége amiatt, hogy a magyar főváros a valóságban még korántsem magyar s az óhaj is, hogy mielőbb

²⁵ A fővárosból. Budapesti Napilap 1877. július 16. M. K. Ö. M. 53. 1968. 16.

azzá válják. Ezért hát — összhangban a korábban tárgyalt, 1874-es cikkének gondolataival — itt is „az üdvös anyagi lendületet” sürgeti. Ha azt akarjuk, hogy a magyarság terjedjen, hogy vonzó legyen a más ajkúak számára, akkor „a magyar elemnek” nem az éjszakai mulatozásokban, hanem a szorgalmas munkában kell élen járnia. Csak akkor várható, hogy mind a három napszakban magyar szó hallatsszék a város utcáin.

A magyarosítás híveinek táborában tehát Mikszáth távol állott azoktól, akik minden országos probléma megoldását az erőltetett asszimilációtól várták. Azt valotta, hogy a nemzet jövője elsősorban magától a magyarságtól függ, attól, hogy képes-e lépést tartani a fejlődéssel, meg tud-e felelni a modern kor diktálta követelményeknek. Az erdélyi viszonyokról írott cikkében ebből a szempontból mérlegeli a magyarosítás esélyeit, mikor a siettetett nyelvi terjeszkedésnél előbbre valónak tartja a székelység elszegényedésének a problémáját s ennek kapcsán bírálja a kormány nemtörődömségét, de magának a székelységnek a konzervativizmusát is. Nagyon jellemző mondat s kitűnően alkalmas arra, hogy kifejezze Mikszáth nemzetiségpolitikai felfogásának lényegét, érzékeltesse szemléletében a sorrendiségét, a hangsúlybeli különbségeket: „Nem az oláhokat kell szorítani, hanem a magyarokat kell megtartani”.²⁶ Hasonló gond mondatja vele a „nem szapora”, rohamosan fogyó lélekszámú palócságról, hogy falvait „elnyelik a hegyek, illetőleg a tótok, akik közé be van ékelve”, hogy „olyanok vagyunk a tót szájában, mint a cukorka, egy-egy részecske minden lélegzetvételnél odatapad a nyelvéhez, míg egyszer csak egészen elolvad, elvész rajta”²⁷

Mindazonáltal a más nemzetiségűek magyarrá válása, az erőszakmentes asszimiláció Mikszáthnak egész pályafutása során kedvenc eszméje volt. Erről meggyőzően vallanak művei. Ifjúsági orgánumban, a *Lányok Lapja*-ban közli kifejezetten didaktikai célzattal a szegény német rokonból magyarrá vált Harter Vilma történetét, aki a szabadságharc alatt „különb magyar honleánynak” bizonyult, mint a magyar, de aulikus bárócsalád tagjai. Az ellenséghez húzó báró életét is az a nemzeti színű kokárda menti meg, amelyiket Vilma készített születésnapjára ajándékol. ²⁸ Hangulatos anekdotát kanyarít az író Brana bácsiról, akit Máramarosziget környéki parókiáján nem kisebb ember, mint személyesen Trefort miniszter látogat meg Szász Károly miniszteri tanácsos kíséretében. S amint kiderül, a megtisztelő látogatás és az átadott kitüntetés a magyarosító érdemeknek szólt. Mikszáth meleg szavakkal, az általa is nagyra tartott hazafias tetteiben szinte tetszelegve mutatja be az olvasónak a hőst: „Brana bácsi pedig nem valami közönséges ember ám, hanem valóságos orosz pópa. Csakhogy milyen orosz pópa — beillenék ez debreceni kálvinista papnak is. A magyar zsinóros ruha már húsz év óta le nem ment róla, bajúszát a bikaszarvak módjára pödri, pipáját kosból való zacskóból töltögeti, hiveit magyarul teremtettedzi össze s magyarul adja elő nekik az égi ígét is. Mert mióta ott van, megmagyarosította az egész községet.”²⁹ Brana bácsi azzal szokott dicsekedni, hogy hívei között „az apróbb generáció már nem is konyit a rusznyák nyelvhez”.

Az egybeolvadás óhaja — mintegy ankrónizmusként — jelentkezik a régebbi századokban játszódó regények lapjain is, jelezve, hogy az író a történelmi múltat is a jelen nézőpontjáról szemléli. A *fekete város*-ban például Mikszáth a kuruc kor urainak tudatos törekvést tulajdonít abban, hogy azok házasságkötés útján is elősegítik az asszimilációt. Szerinte „a befolyásos nagy urak jónak és hasznosnak ítélték

²⁶ M. K. Ö. M. 75. 1981. Cikkék és karmolatok XXV. 23.

²⁷ M. K. Ö. M. 2. 1956. 304.

²⁸ M. K. Ö. M. 29. 1964. Elbeszélések III. 250.

²⁹ M. K. Ö. M. 34. 1965. Elbeszélések VIII. 133.

„a szászoknak a magyar fajba való elvegyülését”. (M. K. kiemelése). Hogy Mikszáth valóban a céltudatos cselekvést látta az eljárásban, azt az is nyilvánvalóvá teszi, hogy az általa kiemelt fenti szöveg után zárójelben, írói közlésként megjegyzi: „ez volt a formula”. S a XVII. század végére visszavetített asszimilációs politika visszhangja, az érintett más nyelvűekben kiváltott reakciója is Mikszáth korából való. Ezek ugyanis — mármint Lőcse város német nyelvű lakói — akiket különben az egyik jelenetben a politikai magyar nemzet öntudatos tagjaiként mutat be — „nem nézik jó szemmel”, hogy a magyar urak elviszik a legmódosabb családok lányait. Emiatt egyesek a magisztrátus intézkedésében — a gyász elrendelésében — a tervezett bosszún kívül „mélyebb bölcsességet is láttak”, a védekezést a házasságok ürügyén folyó asszimiláció ellen. Mikszáth szerint a lőcseiek „egyes úton” nem védekezhettek „az elvegyülésnek” e formája ellen, ezért „nem egyes úton akadályozták meg csinálván Lőcséből egy gyászoló fekete várost”.³⁰

Ha a kuruc kori szászok perébe is beavatkozott a XIX. század asszimilációs gondja, nem csoda, hogy lépten-nyomon beleütközik az író, ha a maga korának jelenségeit vizsgálja. Érthető, hogy a 80-as évek elején országos érdeklődést keltő dzsentrí-probléma sem mentes tőle. Asbóth János e tárgyról szóló tanulmányára Mikszáth úgy reagál, hogy a magyar középnemesség pusztulásán szomorkodni nem kell, mert nem a címer, hanem a birtok a döntő. S mivel a gazdát cserélt birtokok tulajdonosai között sok az idegen eredetű, szükséges, hogy ezek magyarrá váljanak. Mert „a szent rög az, ahonnan a hazaszeretet szivárog. A rögök tulajdonosaié kell hogy legyen a jövő. Hanem persze olyan institúciókat kell hozni, olyan viszonyokat kell teremteni, hogy magyarrá legyen, aki Magyarországon lakik. Mert magától semmi sem megy.”³¹

Nemcsak felvilágosult liberalizmusa, de a mindenki magyarrá tételének vágya is sugalmazza gondolatait, amikor megbélyegzi, „buták kultuszának” nevezi az antiszemitizmust. A hazai zsidóságot — a különböző nemzetiségi aspirációk hirdetőivel ellentétben — olyannak tekint, mint amely „a legalkalmasabb elementum a világon a beolvasztásra.”³² És amikor a század végén már véglegesen elmérgesedett a helyzet a nemzetiségekkel — s főképp emiatt kellett volna Mikszáth szavai szerint a Bánffy-kabinet belügyminiszterétől kinevezett Perczel Dezső királyi okmányának úgy hangzania, hogy Kedves Perczel! Kinevezem Önt Gigásznak —, az író a mély keserűség aljáról halványan felcsillanó humorral jegyzi meg: „Ah, a nemzetiségi kérdés! Mily szerencsétlenség, hogy a magyarok nemzetiségi politikájához csak egyetlen népfaj passzol be: az ugynevezett *görög-rác* (M. K. kiemelése), amelyik nép szép csendesen elnémul, kihal *önmagától*” (M. K. kiemelése)³³.

Leleplező s egyben önleleplező ez a keserű humorral dústott panasz, hiszen a hazai nemzetiségpolitika lényegét világítja meg. Azt, hogy minden liberális frázis, barátkozó gesztus mellett is egyetlen cél lebeg a hatalom előtt: a teljes beolvasadás megvalósítása. De a jellegzetesen mikszáthos, anekdotizáló hang mögött annak a beismerése is megtalálható, hogy az író is a sajátjának érzi ezt a nemzetiségi politikát, noha az általánosító nyelvi forma: „a magyarok” nem utal a közvetlen személyes érdekeltségre.

Az évődő-humorizáló modor és a nyomasztó valóság összeütköztetése más vonatkozásban is rávilágít az igazságra. Mert valóban „szerencsétlenség” — sőt mint a ké-

³⁰ M. K. Ö. M. 22. 1961. 136.

³¹ M. K. Ö. M. 61. 1970. Cikkék és karcolatok XI. 22.

³² Dr. Zsoldos Jenő: Két elfelejtett Mikszáth-karcolat. Bp. 1970. Különnyomat a MIOK 1970. Évkönyvéből. 31.

³³ Mikszáth Kálmán: Karcolatok: Budapest. Révai Testvérek Irodalmi Intézet. Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. é. n. 55.

sőbbi események bizonyították: történelmi tragédia — hogy a nemzetiségi politika és a más ajkú hazai népek törekvései ellentétes irányba mutattak, hogy a kettő valóban „nem passzolt”, nem felelt meg egymásnak. De ezt Mikszáth szavai úgy állítják be — és ebben rejlik már-már cinikusnak ható humora — hogy a divergenciáért nem a politika a felelős, hanem a nemzetiségek. Vagyis hogy a politika jó, s ha mégsem válik be, azokon múlik, akik elutasítják. Miért nem akarnak „szép csendesen elnémulni”, „kihálni önmaguktól”. Mert akkor nemcsak a görög—rác, hanem a többi népek is passzolnának ehhez a politikához.

Mikszáth olyan nemzetiségi politikát tartott célravezetőnek, amely módszerei-ben demokratikus, tartalmában pedig a magyar nemzeti kultúra önkéntes elfogadásán s ennek nyomán a magyarsággal való őszinte azonosuláson alapszik. A felszínes, a külsőségekben megnyilvánuló magyarkodást nemcsak elvetette, hanem ki is gúnyolta. Jó humorérzéssel kapcsolta össze a két végletet, a nyelvileg idegen, de magatartásban, névválasztásban már ősmagyaroknak mutatkozó neofiták buzgalmát. 1882-ben tárcát írt a Szent István-napi ünnepségekről s azok egyik látványosságáról, az ökörsütésről. A felvonulást az „ökör monológjából” ismerhetjük meg: „Elöttem lovagolt a hét magyar vezér. Rólam beszélgettek. Das ist ein kapitaler Ochs — mondá Taksony. Bugye snyeho dobrá pecenka — szólt Balambér ünnepélyesen.”³⁴

Azzal is tisztában volt, hogy az asszimilációban szerepet játszik az érvényesülés vágya, a helyezkedés, az elvtelen alkalmazkodás, az anyagi haszonszerzés. Az ilyen személyeket megvetette, erkölcs nélküli rongy embereknek tartotta. A *Beszterce ostromában* Klivényi írnok számára is védettséget és anyagi hasznot biztosított a magyarkodás, a nemzeti színek lobogtatásával folytatott dorbézoló életmód, a zsolnai „pánszláv” családok rendszeres bosszantása, nyugalma megzavarása. Ez jelentette számára a magyarságot, Klivényi „a magyarságból élt, táplálkozott.” Így őrizhette meg — az elkövetett hivatali visszaélések ellenére is — állását, így biztosított a maga számára a felsőbb „hazafias” fórumok részéről támogatást. „Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit) de lehet-e egy nagy magyart elcsapni bűnhűdés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt.”³⁵ Szlebenicsnek, a züllött délvidéki dzsentrinek a magyarkodása pedig számító üzleti tevékenység. Párban megölte „a nagy nemzetiségi igazgatót,” Hamilovicsot, — „Mert mindenki azt teszi a hazájáért, ami az eszébe jut” — de elégedetlen, mert tettét „nem ősmerték be, nem tudják méltányolni.” De azért barátai szerint a megölt Hamilovicsból él: „Ebből lettél szolgabíró, ezért vette meg a kormány a házatad zsandárlaktanyának négyszeres áron. Ezért kaptad meg a kincstári bérletet negyedrészt áron. Jó falat az a Halimovics. Hanem mégis elfogy egyszer.”³⁶ A „hullaevő” Szlebenics, aki a kormány nemzetiségpolitikáját támogatja azzal, hogy „levágta a sárkány fejét”... és „kormány feje nem fáj többé,” így lesz az állameszme támasza, így lesz „a mi örökös barátunk”-ká.

De hogy Mikszáth mennyire megvetette az ilyen hozzánk csapódó, anyagi előnyökért mindenre kapható „magyarokat”, s egyben azt a kormányzási módszert is, amely ezekkel szövetkezve akarta győzelemre vinni a nemzetiségi mozgalmak elleni harcot, az ugyancsak kiderül a novellából. Mert igaz, amit Király István mond, „riasztó kísértetieség” jellemzi a novellát, amelyben a tömény anakronizmus, a dzsent-rivilág korból kiesettsége tárul eléink, hogy a történet „kívül az életem, kívül az időm” játszódik, s ezt jelzi a színhely közelebbi meghatározásának elhagyása is: „egy dél-

³⁴ M. K. Ö. M. 64. 1974. Cikk és károlatok. XIV. 82.

³⁵ M. K. Ö. M. 6. 1957. 58.

³⁶ Mikszáth Káman művei 8. Magyar Helikon 1967. 293.

vidéki városka". De nem lehet véletlen és szándék nélkül való, hogy Mikszáth a mindenütt egyforma képet mutató, „az idejét múlt úri Magyarország” ... „nyomasztó mozdulatlanságát” idéző vasúti vendéglők ill. városok említésénél következetesen nemzetiségi, vegyes lakosságú helyeket említ. „Ugyanez van Kikindán, vagy Becskerek, Désen, Szebenben vagy Berecken” — mondja. Ezt az értelmezést az a körülmény is alátámasztja, hogy a novella hőseinek, Szlebenicsnek a jelleme, gesztusai, egész magatartása nemcsak a dzsentrí vonásokat tükrözi, hanem a Mikszáth által szlávnak minősített jegyeket is, „egy anyabirka és egy nősténytigris” ellentmondásosságát. Jellemének szélsőségeit leginkább egyfelől Hamilovics megölése jelzi — „véremből való vér” —, másfelől pedig a szelíd jóság, amely az alvó koldusleány iránt nyilvánul meg.

Ha pedig ez igaz, akkor Szlebenics alakjában Mikszáth arra is figyelmeztet, hogy nagyon ingatag, sőt veszélyes az a nemzetiségpolitika, amelyik ilyen lezüllött, egyensúlyát veszített alakokra támaszkodik, mindenütt, bárhol az országban, a kép: „ez az, mindig ez”. Ezt a gondolatot erősíti meg a többszöri megismétléssel ironikus jelentésűvé váló „örök barátság”. Sőt a novella címében és a záró sorokban egyezően leírt kifejezés: „a mi örökös barátunk” — keretbe foglalja az elbeszélést és annak egész jellegét, mondanivalójának lényegét fejezi ki. Nyelvi formájával még a korabeli „hazafias” frázisokat is emlékezetünkbe idézi.

Jól tudta Mikszáth, hogy a magyarosodásban motíváló tényező a hatóságoktól, a hatalomtól való félelem is, különösen a városi lakosság körében. Ezért nem volt elragadtatva a pénzügyminiszter beszédétől, mikor az a kormány tevékenységének nagy eredményeként említette, hogy „a városokban terjedt a magyarság”. Mikszáth szerint az ilyen sikerek csak megtévesztésre valók, ezek a jelenségek nem adnak biztos alapot az asszimiláció országos állapotának, helyzetének megismerésére. Ezért kétes értékűnek, megbízhatatlannak tartja az ilyen könnyen hozzánk csapódó elemek magyarságát. „Hát az természetes — írja — hogy mindig voltak és vannak félénk emberek. A Bach-időben is sok derék polgártárs félt a kormánytól, ma is ugyanazt cselekszi. Akkor azzal vélt hizeleggetni a kormánynak, ha Knotelblüh jegyeztethette be magát, ma azzal, magyarabb neve van Balambérnél. De hát a vidék? Pedig az is csak számít valamit talán”.³⁷

Az asszimilánsok között — főként a szlovák eredetűeknél — Mikszáth gyakran talált anekdotai figurákat s előszeretettel időzött alakjuk festésénél. Többnyire nevetséges, legalábbis enyhe mosolyt keltő, valamilyen meglevő vagy éppen hiányzó tulajdonságuk miatt különösképp számító személyekről van szó. Abban, hogy Mikszáth a tolla hegyére tűzi őket, szlovák eredetűeknek, asszimiláns voltuknak is szerepe van, de nevetségessé válásuk elsősorban nem ebből, hanem egyéniségükből adódik. Ilyen a pálya elején bemutatott Sramkó bácsi, a gyökértelen, ide-oda csapódó, két diplomával is éhenkórász, szelíd, jó lelkű „tót ember”.³⁸ Ilyen a *Nemzetes úraitók* ezermester Chalupka bácsija, azután Borcsánszky György az *Apró képek a vármegyéből* c. írásban, a tört magyarsággal beszélő vidéki bürokrata. Ilyen az asszimilációs voltában — de nem amiatt — kigúnyolt, korlátolt „tanügyi bácsi”, Mráz József tanár, aki disztorfalat álló diákjait a hexameter rejtelmeibe akarja bevezetni — „tudományt nem zsenirozza színhely” — saját magát is előtérbe helyezve: „In vagyok Mráz József szépirodalom tanára”.³⁹ De akad köztük tragikus hőssé nőtt jellem is, mint Druzsba tanár, akinek legnagyobb fájdalma, hogy „a haza teste vérzik” a nemzetiségi mozgalmak ütötte sebektől s akit azért csuknak a bolondok házába, mert le akarja leplezni a feudális főúr erkölcstelenségét.

³⁷ M. K. Ö. M. 63. 1974. Cikkek és karc. XIII. 166.

³⁸ M. K. Ö. M. 27. 1962. Elbeszélések I. 110.

³⁹ M. K. Ö. M. 10. 1957. 34.

3. A nemzetiségek beolvasztását Mikszáth a kultúra terjesztésével, az iskolákban végzett hazafias szellemű nevelés és a magyar nyelv tanítása révén látta elérhetőnek. A nemzetiségi népiskolákban a magyar nyelv oktatását az 1879. évi XVIII. törvény tette kötelezővé. A törvény gyakorlati megvalósítását, az iskolákban folyó magyar nyelvoktatás eredményeit Mikszáth is — mint Jókai az 1882. évi felvidéki utazás alkalmával — éber figyelemmel kísérte. Adandó alkalommal — főleg szűkebb szülőföldjéhez kapcsolódó élményei során — elismerő szavakkal nyugtázta az eredményt.

Már saját diákkori emlékeinek idézése is úgy tünteti fel a rimaszombati gimnáziumot, mint ahol megbízható hazafiságra nevelték az ifjúságot: sem a nemzetiségi álmódozást, sem a túlzó magyarkodást nem engedte meg az iskola. Így emlékezik vissza az író az egyik volt osztálytársára, valami „Wallach Miloszláv nevű pánszláv fiúra”, akinek „konok érzelmei” voltak ugyan, de ott „szépen kinyesegették lelkéből a professzorok”, ugyannyira, hogy lelkes hazafi lett belőle.⁴⁰

A magyar nyelv iskolai oktatásának eredményeként köszöntik magyarul a glogovai iskola udvarán játszó szlovák gyerekek Wibra Gyuri kocsját, amelyen a bajból szerencsésen megmenekült, jókedvű társaság utazik. A falun átkocogó cséza látványát az olvasó számára idillivé varázsolja a két fiatal bontakozó szerelme. Ebben a derűs, bizakodó, sejtelmes hangulatban jövőt ígérő hangon csendül a magyarul kiáltott dicsértessék. Hogy Mikszáth ennek az apró mozzanatnak a látszólagos súlyánál nagyobb jelentőséget tulajdonít, az a jelenethez kapcsolódó szavaiból is kiderül. Szükségesnek érzi megjegyezni, mennyire más volt a helyzet jónéhány évvel korábban, amikor a szolgabíró kíséretében mint fiatal tisztviselő iskolalátogatáson járt ugyanott. Akkor a gyerekek a terembe lépő vendégek tiszteletére „mind felálltak nagy sustorgással és éneklő hangon kiáltották: Vitajtye panyi, vityajte. (Legyete üdvözölve urak)”.⁴¹

A népoktatás keretében folyó magyarosítást Mikszáth — úgy látszik — eredményesnek tartotta. Tapasztalatai is — elsősorban a szűkebb pátriában — ezt látszottak igazolni. Csak erre következtethetünk abból, hogy ez a probléma a témától távol eső tárgy keretei közt is gyakran jelentkezik nála. *A kis széplős* c. századvégi elbeszélésben előadott szerelmi anekdotának — a hitvesi jóhíréért bíróság előtt perlő s női hiúsága által mégis önmagát leleplező kikapós menyecske történetének — semmi köze a magyar nyelv terjesztéséhez. Mikszáth mégis módot talál arra, hogy a nyelvi kérdést érintse. A szlovákul is tudó bíró kérdésére — hogy a megidézett tanúk beszélnek-e magyarul —, a tanító azt feleli: „Az új nemzedék már mind magyar lesz, kérem alásan, de ezek a régi tanító alatt nevelkedtek, hát méltóztassék csak tótul kérdezni őket”.⁴² Nyilvánvaló, hogy Mikszáth tanítója itt a korabeli magyarosító politika képviselőjeként szól.

De hogy ez egyben magának Mikszáthnak is a felfogása, azt — egyebek közt — egy ugyanebből az időből, tehát a századvégről való személyes jellegű írása is bizonyítja. Hazalátogatott falujába s benézett a régi iskolába is. A neves vendég tiszteletére a tanító ízelítőt akart adni a tanulók hazafiságából s kérdéseket tett fel: „Miféle országban lakunk? — Magyarorszáiban. Milyen nemzetből vagy te Szlimicsek Mihály? — Magyar vagyok. — Melyik megyéből? — Nógrádból”. Aztán a tanító kérésére elmondja a *Kis Tükör*-ből a verset: „Nógrád vármegyében kell járni sok sáron Hol Losonc Nógráddal, Buják is e tájon”. Azt azonban már nem tudta megmondani, hogy Losonc melyik vármegyében van. Az író megjegyzése a derűs jelenetre: „Szakasztott így volt az én időmben is, szakasztott így... ugyanezek a táltumok, ugyanezek

⁴⁰ M. K. Ö. M. 30. 1965. Elbeszélések IV. 29.

⁴¹ M. K. Ö. M. 7. 1957. 177.

⁴² M. K. Válogatott művei. Elbeszélések II. Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. 413.

a metodusok. Ismerem az apádat, Szlimicsek Mihály, éppen ilyen nagy számár volt ő is, de *tótul* (M. K. kiemelése) volt ilyen nagy számár.”⁴³

A szellemes csattanóra végződő írói elmarasztalás valójában dicséret, Szlimicsek Mihály fejének becéző megsimogatása, hiszen benne, vállalt magyarságában, a megtanult nyelv szavaiban az író kedvenc eszméjének, az iskolák segítségével végbemenő egy nyelvűségnek a megvalósulását szemlélte. A módszer és a színvonal egy emberöltő alatt sem változott a népoktatásban, de a „magyar állameszme” érdekében szorgoskodó tanító munkájának — felettesei kívánsága szerint — a legfontosabb dologban, a magyarság terjesztésében megvolt az eredménye. Ennek szemléltetéséül — és nem véletlenül — hívta fel a tanító éppen a szlovák család gyermekét, Szlimicsek Mihályt.

Hogy milyen fontosságot tulajdonított Mikszáth az iskolának a kulturális asszimiláció megvalósításában, azt az 1883-as középiskolai törvénytervezetről írott szavai mutatják. De nemcsak a szavak. Ismeretes, hogy az országgyűlési karcolatokban főképpen a Ház hangulatának, a képviselők viselkedésének, kifigurázható vonásainak, szokásaiknak érzékeltetésére törekszik s a szellemes csipkelődések, ügyes fordulatok közt a napirenden levő téma csak másodlagos. A hangsúly a hogyanra, nem pedig a mire esik. Ezért a karcolatokban többnyire nehéz, vagy lehetetlen közvetlenül kibogozni magának az írónak mint országgyűlési képviselőnek az álláspontját. A karcolatok közt igen kevés az olyan, amelyben az író érdemben foglalkoznék a vitatott problémával. Ha mégis akad ilyen, az a téma iránti különleges érdeklődésről árulkodik. Ilyen a középiskolai törvényjavaslat ügye is. Itt a tervezet célkitűzését, lényegét kiemelő, érdemi, méltató ismertetést ad az író. Igaz, *A Tisztelt Házból* c. sorozat általa klasszikussá tett formáját itt nem is választotta, mivel nem az országgyűlési vitáról szól, hanem a törvényalkotás folyamatának eggyel korábbi fázisáról, az oktatási bizottság előkészítő munkájáról. De az, hogy erről a közfigyelem től távol eső szinterről s korántsem látványos bizottsági tárgyalásról hírt adott, méghozzá a maga felfogásának, a témához kapcsolódó nézeteinek világos megfogalmazásával, önmagában is az ügy jelentőségének hangsúlyozását jelzi.

A törvénytervezet, amelyet 1883 márciusában szavazott meg az országgyűlés többsége, egyebek mellett arról intézkedik, hogy a nem magyar tanításvetű középiskolák kötelesek megfelelő óraszámban tanítani a magyar nyelvet és a magyar irodalmat. A két utolsó évben a tárgy oktatása magyar nyelven történik és „e tantárgyból az érettségi vizsgálat is ezen a nyelven teendő”.

Az igazi országgyűlési karcolatok tréfálkozó hangvételére csak a szakácmesterség köréből vett metafora emlékeztet. A Tisztelt Ház konyháján „most egy nagyszerű étel elkészítése körül fáradoznak a szakácsok” — mondja az író. Aztán kiderül, hogy ez a különleges étel a nemzet táplálására szolgál s olyan varázslatos hatású, hogy a jövőendő évszázadokra is elegendő életerőt biztosít. „Ez az étel, amit ha a nemzet megemészt, megint erőt meríthet belőle néhány száz esztendőre.” A középiskolai törvény — „amelynél fontosabb javaslat még aligha fordult meg a bizottságok előtt az újabb időkben” — Mikszáth reményei szerint arra lesz hivatva, hogy az egységes magyar kultúra szellemében nevelkedett értelmiséget formáljon az ország egész népességének gyermekeiből. Más szóval a törvény célja az értelmiségi pályára készülő más ajkú ifjúság elmagyarosítása. Ha pedig a nemzetiségek ifjúságát gondolkodásban és kultúrában magyarrá neveljük, ez biztosítja a történelmi haza fennmaradását és megerősödését. Mikszáth írja a tervezetről: „Nem kevesebbet akar az, mint egy olyan generációt nevelni, melyre bízást lehet bízni az országot s az

⁴³ Uo. 417.

ősök hagyományait". S hogy még egyszer aláhúzza a törvénytervezet jelentőségét és félreérthetetlen célkitűzését, kimondja: a tervezet „magyar nemzetet akar teremteni”.⁴⁴

Hogy Mikszáth mennyire a lényegre utalt, mikor a törvénytervezet célját a magyarosításban jelölte meg, azt az országgyűlés elé terjesztett javaslat előadójának, Grünwald Bélának a beszéde is bizonyítja. A szónok nyíltan szolt a magyarosító szándékról, arról, hogy a magyarság missziója a különböző hazai népcsoportokat „egy nagyobb nemzeti és kulturai közösséggé egybeolvasztani”, az egybeolvasztásnak pedig — mondotta — „legfőbb eszköze a középiskola”.⁴⁵

Nem csoda, hogy a nemzetiségi képviselők hevesen tiltakoztak a törvényjavaslat ellen, s visszautasították annak célkitűzéseit, mert ellentétben álltak a nemzetiségi törvénnyel. A törvénytervezet sorsát azonban ez nem befolyásolta. Az országgyűlésben elsöprő fölényrel rendelkező szabadelvű párt megszavazta a törvényt s a magyarosító akarat akadály nélkül érvényesülhetett.

A siker egy percig sem volt kétséges Mikszáth előtt sem. A vitáról készült karcolatok azt mutatják, hogy a nemzetiségi szónokok érvei már nem is érdekelték. Csak gúnyolódni tudott Zay Adolf szász képviselő szenvedélyes föllépésén, háromórás beszédének csupán a terjedelmén élcelődik s ennek ürügyén suhint egyet a nemzetiségi felé is: „Milyen szégyen, gyalázat, mennyire lefőznek mindig bennünket ezek a nemzetiségiék! Tavalgy a híres Gyömbér János több mint száz napig aludt egyhuzamban s erről az sült ki, hogy nem a mienk, mert tót. Most itt a másik celeb-ritás s az se a mienk, mert szász”.⁴⁶ S amikor később még egyszer szolt a vitáról, csupán egy fricskára telik érdeklődésből, annak a megemlézésére, hogy az ismételtlen felszólaló Wolf, Zay és Mocsáry Lajos” el akarták magukat tüsszenteni még egyszer. Conducát sanitati”.⁴⁷

Mikszáthnak az a meggyőződése, hogy az iskolákra fontos feladat hárul a magyar kultúra terjesztése útján megvalósítható asszimilációban, a későbbiekben sem változott. Akkor sem, amikor több mint két évtizeddel az 1883-as középiskolai törvény után, 1907-ben az országgyűlés elfogadta az ún. Apponyi — féle népiskolai törvényt, amely a korábbiaknál lényegesen magasabb magyar nyelvtudást követelt a nemzetiségi népiskolák tanulóitól.

Ebben az évben írta Mikszáth a Noszty — fiúról szóló regényét, amelyben a cselekmény fő színtere, a képzeletbeli Bontó vármegye, egyaránt alkalmas volt a dzsentrí banditizmus leleplezésére és a kormányzati szervek nemzetiségellenes brutalitásának a bemutatására.

Ez utóbbi problémát aktuálissá tette a kilencszázas évek első évtizedében ki-éleződött helyzet, a nemzetiségekkel szemben alkalmazott erőszakos eszközök gyakorisága, melyek között a különböző sajtóperek, megtorló intézkedések mellett ott szerepelt a nemzetközi tiltakozást kiváltó 1907-es csernovai fegyveres akció is.

A parlamentben tárgyalta iskolatörvény önként kínálta a lehetőséget Mikszáthnak arra, hogy ezt állítsa a főispáni hatalom és a nemzetiségi vezetők összeütközésének középpontjába, hiszen így is alkalma nyílt arra, hogy „a javaslatot támadó ellenzéki képviselők erőszakos elhallgattatásának módoszatait” bemutassa.⁴⁸ Hang-

⁴⁴ A tisztelt Ház konyhájából. Pesti Hírlap, 1883. január 27. M. K. Ö. M. 65. 1969. Cikkek és karc. XV, 103.

⁴⁵ Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867—1892. Budapest, 1952. Tankönyvkiadó. 670.

⁴⁶ M. K. Ö. M. 65. 1969. Cikkek és karc. XV. 209.

⁴⁷ M. K. Ö. M. 66. 1972. Cikkek és karc. XVI. 18.

⁴⁸ Jubileumi kiadás 20. 1910. 274.

súlyozni kell azonban, hogy Mikszáth az ismert jelenet leírásával — Kopereczky durva tréfái, hazug trükkjei, majd nemcsak a nemzetiségeket, hanem a magyarosító törvényért előzőleg lelkesedő magyarokat is megdöbbenő határozata — a hatalmi önkényt ítéli el, de nem az iskolatörvény ellen emeli fel szavát. Ellenkezőleg: azt helyesli, azzal egyetért, mint ahogy korábban is támogatta a hasonló célkitűzéseket.

A megyei közgyűlésen a főispán megbízásából a „ravasz Liszy” ügyvéd terjeszti elő a javaslatot. Beszéde nemcsak arról tanúskodik, hogy Mikszáth kitűnően ismerte a kormány nemzetiségpolitikai nézeteit s azokat az érveket, amelyek az iskolatörvényeket voltak hivatva alátámasztani. Azt is mutatja ez a beszéd, hogy fő gondolataiban megegyezett az író felfogásával. A magyarosítás és az azt elősegítő iskolai törvény ebben a beszédben is — mint *A Tisztelt Ház konyhájában* c. cikkben — „a jövődökre” vonatkozik.⁴⁹ S amit meg kell oldani, nem más, mint „a magyarság erősítésének szent feladata s ezt az iskola útján érhetjük el legjobban” — mondhatja el a szónokkal az író azt a véleményt, amelyet annak idején saját nézeteként írt le a nemzet számára készítendő, jövőt biztosító „étellel” kapcsolatban. A megyék és a társadalom magyarosító szerepének hangsúlyozása pedig a Mikszáth által is támogatott ún. közművelődési egyesületeknél jelentkezik majd. Mikszáth véleménye tükröződik Liszy beszédének abban a részében is, ahol azt hányja az előző kormányok szemére, hogy megoldatlanul az utódaikra hagytak olyan bajokat, amelyek „nagyra nőnek és magára az államra nézve lesznek veszélyesekké”, pedig korábban, „míg kicsinyek voltak”, könnyen meg lehetett volna őket szüntetni.

Amit tehát a regényben elítél, leleplez, ami ellen tiltakozik, az nem a nyelvoktatási törvény, a kormány magyarosító intézkedése — hiszen azt az író maga is megszavazta országgyűlési képviselőként — hanem az erőszak megnyilvánulása. S még ebben a tekintetben sem esik a hangsúly a nemzetiségielleni erőszakra, hiszen a főispán Noszty Feri érdekében ugyanezt az erőszakot követi el. A regény célja tehát a feudális önkény, a zsarnoki hatalom gyakorlásának a bemutatása, azé a törvénytíprásé, amely egyaránt sérelmes a nemzetiségekre és a magyarokra. Erre utal a jelenet végén megszólaló Noszty-ellenes magyar véleménye is arról, hogy a „fácány” elfogyasztása után most csak nyeljük le „a békát” is.

Az eddigieket még csupán egy apró — de Mikszáth szemléletére jellemző — mozzanattal kell kiegészíteni. Jellemző azért, mert arról árulkodik, hogy Mikszáth anakronisztikusan még az elmúlt századok iskoláit is a magyarosítás szolgálatába állította. *A fekete városban* Quendel apóról mondja el azt az anekdotát, hogy császári engedéllyel ki akarta váltani a zálogból a 16 szepesi várost —, hozományul ígérve leányának. A megye azonban ellenezte a tervet. Erre vonatkozik Mikszáth írói közlése: „De akármilyen ellenzik, csak köszönettel tartoznak érte az elzálogosított városok. Mert boldogabb életük van ott az idegenben, mint a közanya keblén maradt szepesi városoknak. *Sőt még magyarabb életük is.* (M. K. kiemelése). A lengyel kormány kötelezővé tette iskoláikban *a magyar nyelv tanítását.* (M. K. kiemelése) míg ellenben a Magyarországhoz tartozó szepesi városok iskoláiban nem tanítják a magyar nyelvet.”⁵⁰

A kritikai kiadás jegyzetei szerint nincs bizonyító adat az író állításának igazolására: „Mikszáth forráshivatkozása s maga a magyar nyelv oktatásáról szóló említett rendelkezés is valószínűleg csak írói fikció.” De ha fikció, akkor az az óhaj táplálta, amellyel Mikszáth a maga korának iskoláit, azok nyelvterjesztő — magyarosító tevékenységét szemlélte.

⁴⁹ M. K. Ö. M. 20. 1960. 44.

⁵⁰ M. K. Ö. M. 22. 1961. 135, ill. jegyzet 356.

4.) Az 1880-as évek elején — a magyarosító törekvések erősödésének jeleként — a nemzetiségi vidékeken sorban alakultak meg az ún. közművelődési egyesületek. Olyan „hazafias” mozgalom hozta őket létre, amely a közigazgatási szervektől látszólag függetlenül a társadalom anyagi forrásaira és lelkesedésére számítva indított harcot a magyarság „védelmére”, valójában a nemzetiségi rétegek elgyarmatosítása céljából. Annak idején Jókai lapja, a *Nemzet* számos közleményben, nem egyszer vezércikkben igyekezett népszerűsíteni, támogatni ezeket az egyesületeket.⁵¹ Mocsáry Lajos pedig röpiratban tiltakozott a nemzetiségek jogait sértő tevékenységük ellen.

Az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) nagy sajtóval, látványos körülmények között, nagyszámú résztvevővel tartotta évi közgyűléseit. 1886-ban Mikszáth a *Pesti Hírlap* képviselőjeként utazott a Kolozsvárt rendezett közgyűlésre. Véleményét *Az elmaradt toaszt* címen írta meg.⁵² Ebből kiderül, hogyan gondolkodott a magyarosító társadalmi mozgalom felől. A mozgalom jelentőségét kívánta aláhúzni azzal, hogy az egész nemzet ügyének nyilvánította azt, olyan akciónak, sőt „háborúnak”, amely a haza védelmét szolgálja. A harc sikere érdekében fokozni kell a társadalom anyagi támogatását, hangsúlyozta. Azt a javaslatot is felvetette, hogy az idős gazdagok — a régi alapítványtevők nemes hagyományát folytatva — végrendeletben gondoskodjanak a nemzeti ügy támogatásáról. Ilyen módon majd „ebben az országban a holtak együtt védik a hazát az élőkkel”. (Erre céloz a tárcacikk alcíme: Szózat azokhoz, akik meghalni szándékoznak). Mikszáth úgy látja, hogy pénz nélkül a mozgalom nem érheti el célját, márpedig a harcot folytatni kell, mert „a béke drágább a háborúnál”. Örömmel állapítja meg, hogy a társadalom lelkesen támogatja az egyesület munkáját és „nem a lelkesedés kevés, hanem az oláhok vannak sokan”. Ezért a lelkesedését anyagi támogatással kell hatékonytá tenni. Így lesz belőle olyan erőforrás, olyan tőke, amely „csak akkor fogyhat el, mikor az oláh is elfogy”.

Ezek a szavak nem hagynak kétséget afelől, hogy írójuk egyetértett a mozgalom céljával, módszereivel. Maga is vallotta az egyesületek nemzeti küldetését és hitt is abban, hogy munkájuk elvezet az egynyelvű ország megeremtéséhez. A kulturális egyesület érdekében tevékenykedni Mikszáth szemében a magyar hazafiság bizonyítéka volt. S ha ezt a munkát olyan valaki vállalta, aki nemzetiségi származású, netán valamely korábban „pánszláv” érzelmű ember, az ügy melletti kiállása ékesen igazolta magyarrá válását.

Egyik tárcájában hajdani iskolájának hazafias szellemét tanuló társa magyarrá nevelésével szemlélteti. A nevelés eredményességét semmi sem bizonyíthatná jobban, mint az, hogy az illető mint erdélyi ügyvéd az EMKE érdekében küldöttséget vezetett Budapestre, ahol Mikszáth találkozott vele. A középiskolai élményekről szóló visszaemlékezés 1878-ban keletkezett. Az EMKE pedig hét évvel később alakult. Az erre vonatkozó utalást tehát az író később — újabb kiadásban — illesztette a szövegbe. Nyilvánvalóan azért, mert a 80-as évek derekán meg volt győződve a kulturális egyesületek fontosságáról. Régi iskolájának szellemét is jobban ki tudta emelni ilyen példa említésével.⁵³

Ez a meggyőződése azonban szinte kezdettől fogva kételyekkel párosult. Nem a cél és az egyesületek rendeltetése volt számára tisztázatlan és aggályokat keltő, hanem a gyakorlat, az egyesületi munka konkrét formája. Praktikus eredményeket

⁵¹ Csukás István: Jókai és a nemzetiségek. Acta Hist. Litt. Hung. T. XIII. Supplementum I. Szeged, 1973. 68F69.

⁵² M. K. Ö. M. 73. 1979. Cikkek és karc. XXIII. 54—55.

⁵³ M. K. Ö. M. 30. 1965. Elbeszélések IV. 29.

várt, nem hosszadalmas szónoklatokat, nem hazafias frázisok hangoztatását. Erre utal az előzőekben érintett kolozsvári közgyűlésen elhangzott megjegyzése, amelyet Bartha Miklós idézett a kolozsvári *Ellenzékben*: „Ne sokat beszéljetelek nekem, hanem mutassátok meg azt az eleven oláhot, akiből magyart csináltatok.” Akkor Mikszáth — a kijelentés megtörténtét elismerve — mintegy mentegette még az EMKE-t azzal, hogy tevékenysége elején tart, „idő előtti kívánság volna” a megmagyarosított román. Egy évvel később azonban már nyíltan megfogalmazza kételyeit, bírálja is az EMKE-t.⁵⁴ Úgy véli, látványos külsőségekben merül ki tevékenysége, nem vet számot a körülményekkel s a szűklátókörű magyarkodás jellemzi munkáját.

Mikszáth az 1887. évi közgyűlésen nem vett részt, ekkor írt cikke tehát nem személyes benyomások, hanem a közvetett tájékozódás terméke. Kétkedése, az egyesületi munka iránt érzett fönntartásai így — épp a distancia miatt — erősebb hangot kapnak. Szól a „nagy riadalomról”, amelyet a Sepsiszentgyörgyre sereglett „tömérdék vendég” keltett. S ezzel a sokadalommal szembeállítja „az egyet évi működésének eredményét”, azt az egy, megmagyarosított oláhot: ... „akit tavaly még elő nem bírtak mutatni”. A két véglet egymással szemben — a zajos, nagy csődület és az egyetlen asszimiláns, a „ridiculus mus” — akkor is nevetségesen hatna, ha valóban volna ilyen magyarrá lett román az egy évi erőfeszítés termékeként. De az író szavaiból áradó kétely ennek a létezését is megkérdőjelezi. Ezért figyelmeztet arra, hogy az egyesület tévuton jár, ha a mindenáron való magyarosítás frázisait hangoztatja és nem vet számot az erdélyi valóság tényeivel. Súlyos hibaként említi, hogy a magyar közvélemény jobban ismeri Salzkammergutot, mint a székelységet. Az EMKE fő feladatát tehát már nem a magyarosításban jelöli meg, hanem „az erdélyi bajok” megoldásában. Ehhez pedig nem szavakra van szükség, hanem „egy kis megfigyelésre”, „szélesebb látókörre”. A szemellenzős nacionalizmus helyett a realitások útján kell járni, „a célokkal és eszközökkel” kell tisztába jönni. Ez a gondolatmenet vezeti el Mikszáthot a higgadt, elfogultságtól mentes nemzetiségpolitikai tanulság megfogalmazásához — amelyet más vonatkozásban már idéztünk —: „Nem az oláhokat kell szorítani, hanem a magyarokat kell megtartani.”

IV.

1. A magyarok megtartása, a vezető szerep és az állameszme védelme azonban feltételezte a harcot, a szigorú fellépést a nemzetiségek körében meginduló mindenféle külön érdekű mozgolódás ellen. Mikszáth is — mint Jókai, Vajda, de az egész magyar közvélemény — meg volt győződve arról, hogy a nem magyar nyelvű hazai népek voltaképpen meg vannak elégedve helyzetükkel, hűséges, békés fiai a közös magyar hazának. Csak „az uszítók”, a külföldről pénzelt lázítók, az „emisszáriusok”, a népet tudatosan a saját érdekei ellen befolyásoló „ügynökök” tevékenysége káros, államellenes. Ezért velük szemben Mikszáth is helyesli a szigorú elbánást, az adminisztratív eszközök alkalmazását. A nemzetiségi kérdés minden gondját meg lehet oldani — hirdette ez a felfogás — ha leszámolunk a bujtoatókkal s útját álljuk az ellenséges nézetek terjedésének. Ez a vélekedés nyomon követhető Mikszáth írásaiiban is.

A hetvenes évek közepén az egész magyar sajtó visszhangzott a szlovákság körében tevékenykedő „pánszláv agitátorok” leleplezésétől és a sajtókampány végül is a Matica és a szlovák gimnáziumok bezárásához vezetett.

⁵⁴ M. K. Ö. M. 75. 1981. Cikkék és karc. XXV. 23.

Mikszáth a *Magyar Néplap* szerkesztőjeként ebben az időben számos pénzügyi-gazdasági vonatkozású, a fuzióhoz, a kormányalakításhoz kapcsolódó cikket írt. Bizakodva nézett a Szabadelvű Párt kormányzása elé, lelkesen köszöntötte Tisza Kálmán miniszterelnökségét, mert — mint mondotta — az országban „sok és nehéz munka várat magára, csak az erős vaskéznek vesszük hasznát”. És bár a hazaárulással vádolt intézmények elleni hadjáratához — a tárgyról írott cikkekkkel — nem csatlakozott, helyzetelemző megállapításaival, a végbement változtatásokból levont tanulságok hangoztatásával egyértelműen azoknak az oldalán állt, akik elfogadták a kormány drasztikus módszereit. Az új Tisza-kormány kezdeti intézkedései között Mikszáth kiemelkedőnek tartja „a nemzetiségek megfékezését”, mert ez nagyban hozzájárult a helyzet megszilárdításához és „nagy tehertől” szabadította meg a magyar közhangulatot.⁵⁵

Az 1875-ös kampányban tehát nem vett részt, csak annak eredményeit helyezte. De pár évvel később, a 80-as évek elején a szlovák nemzeti párt választási előkészületeiről írott, bántóan gúnyolódó, leleplező szándékú írásában a rossz emlékéü hagyományt folytatja. A szlovák vezetők tanácskozásának, „az országos tót párt” fölkészülésének jelentéktelenségét szatirikus célzattal cikkének eposzi intonálása is hangsúlyozni kívánja. Azt a törekvést tulajdonítja a szlovákoknak, hogy „hátha visszaszerezhetik az országot”, amelyet Szvatopluk egy fehér lóért adott el a honfoglalóknak. A cikkből kiderül, hogy Mikszáth jogtalannak, értelmetlennek és a történelmi országgal szemben ellenségesnek tekinti a nemzetiségi párt törekvéseit. Annál is inkább, mert szerinte a szervezkedés mögött külföldi erők állnak, azok szítják és pénzelik a szlovák pártot. Megemlíti, hogy a pénzt egy Paulik nevű bécsi tanár juttatja a szlovák vezetők kezébe, „ami ugyan nagyon valószínűtlen, de nem lehetetlen”. Mikszáth szerint ez a Paulik biztatja arra is a szlovák fiatalokat, hogy ne Budapesten, hanem Prágában vagy Bécsben végezzék egyetemi tanulmányaikat. A Pauliktól kapott pénz valódi eredetét csak sejteni engedi az író, sokatmondóan „titoknak” minősíti. Magát az egész akciót pedig a sötét üzelmek világába utalja, erre céloz a cikk címe is: *A titok éje*.⁵⁶

A titok éje egy sajtóhírre reagál, amely a Turóc megyei alispán jelentésére hivatkozva tájékoztat a szlovák vezetők tanácskozásáról. A tájékozódás áttételes módja és az állítólagos szervezkedés mögött sejtett anyagi támogatás bizonyítatlansága csak fölényeskedő gúnyt, lekezelő megjegyzéseket váltott ki az íróból.

Egészen más a helyzet, amikor közvetlen, személyes élmények formájában találkozik a maga nemzet- és államfelfogásával ellentétes jelenségekkel. Ekkor a fölényérzet, a gúnyolódás helyét az indulat, a fölháborodás foglalja el. Hangja támadó, leleplező lesz, sorainak légköre elkomorul.

1881-ben beszámolót közöl nyaralási élményeiről Herkules-fürdőről. Ebben megdöbbenőnek tartja az üdülőhelyen uralkodó állapotokat. A fürdő „tele van olyan elemekkel, kik a magyar állameszme ellen izgatnak”. „Oláh préponderancia van itt”, az 1900 vendég közt csupán 30 a magyar. Panaszkodik, hogy a magyar szó ritka, de nem is ajánlatos magyarul beszélni, mert aki azt teszi, azt „rosszul szolgálja ki a cselédség”.⁵⁷ S ha korábban elismeréssel szólt „az erős vaskézről”, a kormány határozottságáról, most erélytelenségben marasztalja el Tiszát, kifogásolja, hogy a kormány elhanyagolja a szép környezetű fürdőt s eltűri a magyarellenes elemek tevékenységét. A névre szóló vádemeléstől sem riad vissza, amikor az ellenséges akció-

⁵⁵ Magyar Néplap, 1875 június 11.

⁵⁶ M. K. Ö. M. 61. 1970. Cikkek és karc. XI. 161.

⁵⁷ M. K. Ö. M. 62. 1971. Cikkek és karc. XII. 6.

ról szól. „A legharapósabb valami Popoviciu nevezetű doktor, kinél egész politikai gyűlde van. E derék ember nyíltan hirdeti a gyűlöletet fajunk ellen, ha részeg, ha józan, de ha részeg, akkor még irtó hadjáratral is fenyegetőzik”. Fölháborodásában Mikszáth odáig megy, hogy Tisza „bizalmasát”, egy Jekelfalussy nevű miniszteri tanácsost azzal gyanúsítja meg, hogy a magyarfaló orvos őt is megnyerte a maga céljainak.

A közvetlen tapasztalás arra is lehetőséget ad Mikszáthnak, hogy elgondolkodjék a nemzetiiségi mozgalmak megélénkülésén és megfigyelje a nemzeti öntudatra ébredés jeleit, az agitáció hatását. 1882-ben ugyanazzal a Hunyák Pállal fuvaroztatja magát szülőföldjére, akinek a szekerén 1876-ban már utazott. A nyolc évvel korábbi beszélgetésükre emlékezve meghökkenve tapasztalja a szlovák paraszt gondolkodásának megváltozását. Korábban még úgy válaszolt az író kérdésére, hogy „hát iszen mi is úgy beszélünk, de mégis más az, mégse vagyunk mi tótok”. Most azonban nem akarja magyarul taníttatni a fiát, annyira megnőtt a szlovák öntudata: „Minek az neki? Csak az anyai nyelv édes, a többi mind keserű”. De nemcsak az anyanyelv iránti vonzalma lett erősebb Hunyák Pálnak. Politikai gondolkodása, történelemszemlélete is megváltozott. Kialakult szlovák nemzettudata: „A vér csak vér uram, sohasem válik vízzé” — mondja Mikszáthnak. „Akik egyforma vér vagyunk, egyformán érezzük”... „Valaha mienk volt az ország egészen”, most a jó föld a magyaroké, a rossz a szlovákoké. Az isten is a magyarokkal tart, „mert ha nem velük tartana, már régen úgy lenne minden magától, mint ahogy lesz majd muszájból”.⁵⁸

Ez a beszélgetés arra készíteti Mikszáthot, hogy számot vessen a szlovák törekvésekkel s kifejtse véleményét azok jellegéről, okairól és céljairól. Gondolatmenetéből nemzetiesszemplétének fontos elemei tűnnek elő. Ami a leglényegesebb, Mikszáth nem ismeri fel a nemzetiességek körében mutatkozó jelenségek valódi okait és összefüggéseit, nem látja a folyamat objektív jellegét, azt, hogy ezek a népek a polgári nemzettudat szintjén mint külön nemzetek állnak már szemben a magyarsággal és így utasítják el a politikai magyar nemzet doktrínáját. Mikszáth a 80-as évek elején is értetlenül áll a jelenség előtt s a változásokra csak egyetlen magyarázatot talál, az agitátorok tevékenységét. Nem tudja megérteni, hogy „a szálas szép legények s délceg, szelíd szemű leányok, kiknek apáik még velünk csinálták negyvennyolcban a tábori tempót”, most miért hallgatnak az agitátorokra. A változást a szlovák gondolkodásban Mikszáth szerint csakis „a lelketlen izgatók”, „az országháborító proletárok” idéztek elő, akik között „sok fanatikus bolond” akad, de „a túlnyomó rész gazemberekből áll,” s akiknek államellenes üzelmeit a papok és a tanítók is segítik.

Mikszáth úgy tünteti fel, mintha a század közepéig minden rendben lett volna. Közös volt a sorsunk, az öröm és a bánat is, „költőik a mieinkkel azonos eszményekért lelkesedtek”. A közös fő cél „az idegen járom lerázása” volt. A változás — folytatódik Mikszáth töprengése — „a szabadság kivívása után” (67 után) következett, a pánszláv eszmék terjesztése nyomán, „a tót himnusz” által ígért nagy szláv birodalom, „a beteges ábrándok” következtében. Mikszáth itt már nemcsak sejteti, de határozottan állítja is, hogy a magyarelles agitációt a cári hatalom pénzeli s a rubelnek van a legfontosabb szerepe. Mivel pedig a „lelketlen izgatók” veszedelmesen megzavarják „a becsületes tót nép kedélyét” s a történelmi országra veszélyt jelentenek, nincs helye kíméletnek velük szemben, „ezeket nem gyógyítani, hanem elzárni kell”.

A Hunyák Pál „színeváltozásából” levont tanulság tehát egyezik az 1875-ben helyeselt „erős kéz” politikájával, amelyet Tisza alkalmazott a pánszláv propagandával vádolt intézményekkel szemben. De mintha azt is megsejtené Mikszáth, hogy mégsem olyan egyszerű a probléma megoldása. A tárcza befejező sorai bizonyos pesszimizmus-

⁵⁸ M. K. Ö. M. 63. 1973. Cikkek és karc. XIII. 97—101

ról, sőt mély aggodalomról tanúskodnak. Azzal zárja gondolatait, hogy írásának igazi címe tulajdonképpen ez lehetne: „Utazás Oroszország felé” s hozzáfűzi a baljóslatú, a megállíthatatlan fátumot megidéző szavakat: „Utazás, mégpedig gyorsabb lovakon, mint a Hunyák Pál két sárgája”.

Hogy nemcsak a szlovák nemzeti mozgalom okozott gondot Mikszáthnak, hanem az egész országban élesedő nemzetiségi ellentétek s hogy ennek következtében egyre tanácstalanabban nézett az elkomorult jövőbe, azt a 80-as évek közepén keletkezett egyéb írásai is tanúsítják. A címében is (Udri-udri -Üsd-vágd) a helyzet elmérgesedésére utaló karcolatában⁵⁹ egy horvát nemzetiségű képviselő lehangoló tájékoztatását hallgatja a horvátok föllobbanó magyarellenességéről. S a helyzetet itt is reménytelennek látja s elkeseredésében egyetért a magyarbarát horvát képviselő következtetésével: „Egy jó ázsiai kolera, uram” — más megoldás nincs. S hogy a nemzetiségi helyzetről rajzolt országos kép teljes legyen, a karcolat szerint Mikszáth másik asztalszomszédja „az erdélyi oláh dolgokat és az Albina üzelmeit kezdte beszélni”. Hogy miket mondhatott, nem tudjuk meg a karcolatból. Csak az derül ki, hogy a tájékoztató mélyen lehangolta az író. Ez a keserűség csendül ki a záró szavakból: hogy az erdélyi dolgokról mit mondott, „arról hallgatok, mert énbennem is van nemzeti büszkeség és oláh karcolatot már mégse írok”. (M.K. kiemelése). Mikszáth karcolatának gondolatait külön is hangsúlyossá teszi az a körülmény, hogy az itt bemutatott vendéglői szituáció és a leírt két beszélgetés valószínűleg fiktív, az író leleménye, hogy így mondhassa el véleményét a nemzetiségi kérdésről.

Ezekben a karcolatokban — mint láttuk — az író nyugtalansággal szemléli a nemzetiségi mozgalmakat s a magyar nemzeti jövő szempontjából veszélyes agitáció és szervezkedés ellen a hatalom erőyes föllépését sürgeti. Még a század végén, saját lapjában, az *Országos Hírlap*ban is indulatos tiltakozást olvashatunk a nemzetiségiek közös manifestuma ellen, mert annak szerzői nem helyeslik, hogy „az államhatalom Magyarországból egységes magyar nemzeti államot akar teremteni.” Márpedig ez „minden honpolgár előtt a legfőbb cél gyanánt lebeg”.⁶⁰

Máskor viszont — főként szépirodalmi alkotásaiban — karikatúraszerű rajzokon, emberi gyarlóságaik kiemelésével állítja elének a mozgalmak képviselőit s azok nevetséges voltával, ide-oda csapódásával a mozgalom súlytalanságát, jelentéktelenségét akarja érzékeltetni. Jellemző példa erre a *Beszterce ostromában* a két Trnowszy, Péter és Gáspár, akik „mind a ketten inkarnátus pénzlávok” voltak, eljártak Túróc-szentmártonba a szlovákok gyűléseire, de „nem volt az a pizok (a *Matica* által kiadott szótárban), amit egymásra ne kiabáltak volna”, s akik — mint a regényből kiderül — pusztá gyűlöletből és versengésből mindent egymással ellentétes módon cselekedtek, ide értve a politikai lépéseket is. Itt tehát a szláv eszmék a testvéri rivalizálás, a beteges féltékenység, az irigység, a gyűlölet stb. függvényévé válnak olyanmire, hogy a pánszláv Gáspár — indulataitól vezettetve — ellentétébe csap át, magyar érzelmű lesz, nevét és fia nevét is megmagyarosítja. A testvérharc bemutatása, tárgyalási módja bohózatba illő elemeket tartalmaz. Ez a bemutatási forma is arra vall, hogy Mikszáth nem értette meg, nem vette komolyan a nemzetiségi mozgalmakat.

A pánszláv törekvések lejáratása, kigúnyolása a cél a *Különös házasságában* is, amikor épp az embernek is silány, visszataszító jellemű Szucsinka plébános tart előadást arról Bernáth Zsigmondnak, hogy az Árpádok „tótul beszéltek egy időben s gyerekeiknek is tót nevet adtak”. S ennek a mozgalomnak az érvelését figurázza ki

⁵⁹ M. K. Ö. M. 68. 1973. Cikkek és karc. XVIII. 78.

⁶⁰ Országos Hírlap 1898. január 13. Szerkesztőségi glossza.

az író, amikor *A Noszty fiúban* a szlovák érdekeket védő papnak, Padák Sámuelnek a szájába olyan kijelentéseket ad, hogy „a legrégebb magyar nyelvemlék, a híres halotti beszéd jóformán tótul van”.

De nemcsak az „agitátorokra” és eszméik terjesztésére haragudott Mikszáth. A nemzetiségi kulturális intézményeket is veszélyes központoknak tartotta. Különösen a szlovák *Maticáról* szól igen gyakran ellenérzéssel. Felfogása szerint ennek minden tevékenysége sértette a magyar állam érdekeit s más célja sem volt, mint a pánszláv eszmék propagálása, a békés szlovák tömegek félrevezetése. *A Szent Péter esernyőjében* a vásáron Wibra Gyuri — miközben az eltűnt esernyő után nyomoz — elhalad a túrócszentmártoni *Matica* nyomtatványait áruló zójomi könyvkötő gyékénye előtt s menet közben tekintete az egyik „maghintó versezet” sorain akad meg: „Tótok amit mondok nem valami titok, Kik rosszat akarnak nem jó barátitok”. A *Beszerce ostromában* a haldokló Trnowszy Péter a *Maticára* akarja hagyni vagyonát, hogy támogassa az államellenes célokat. A *Matica* anyagi bázisa a „pánszlávok” adományaiból, hagyatékából összegyűlt vagyon Mikszáth felfogása szerint eszköz volt a haza és a magyarság ellenfeleinek kezében a veszedelmes nézetek, „a fantasztálmok” terjesztésére. Ezért helyezte 1885-ben a *Matica* korábban már zárolt vagyonának elkobzását, magát az intézkedést pedig — mint az ellenséggel szemben végrehajtott harci tettet — „hadjáratnak” nevezte.⁶¹ Nemcsak az elkobzást helyezte, egyetértett azzal is, hogy a vagyont a magyarosító közművelődési egyesületnek juttatják, így szolgál majd az hazafias célokat. Mert így kell magyarosítani, „a mások költségén”. „Praktikusmódon kell a fenyegető kérdést megoldani” — fejtegette az író — nem hangos jelszavak ismételtetésével. A „praktikus” mód pedig nemcsak a *Maticára* érvényes, hanem más nemzetiségi intézményekre is. Így kell eljárni a román Albiná-val szemben is — vonja le az intézkedésből a végső tanulságot.

2. Az előzőek ismeretében nem lehet meglepő, ha Mikszáth elutasította, mert a magyar érdekekkel ellenkezőnek tartotta azokat az országgyűlési felszólalásokat is, amelyek bírálták a kormány nemzetiségpolitikáját, figyelmeztettek az 1868-as törvény megsértésére, szóvá tették valamely nemzetiségi körzet gazdasági és kulturális elhanyagoltságát.

Mikszáth Kálmán gondolatvilága a parlamenti karcolatokban c. írásában Rejtő István arra figyelmeztet, hogy az író ezekben a karcolatokban gyakran váltogatta a „nézőpontot”. Ezzel kapcsolatban idézi az író szavait: „E karcolatokat hárman írjuk. Egy mameluk képviselő... némelykor egy függetlenségi képviselő... s végül én magam”.⁶²

A különböző nézőpontokból való ábrázolás valóban változatossá, mozgalmassá, érdekessé teszi ezeket a satirikus írásokat. Kivételt csak a nemzetiségi téma képez. Ezt a kérdést minden nézőpontból egyazon módon látja: elfogultan, a magyar nemzeti és hatalmi önzéstől vezettetve. Mert ebben egy nézeten van Tiszával, Hermann Ottóval és természetesen önmagával. Állásfoglalása következetesen elutasító.

Egyébként *A Tisztelt Házból* c. sorozata szerint Mikszáth nem sok érdeklődést mutatott a nemzetiségi kérdés iránt. Igaz, hogy a tudósítások idejére esett a nemzetiségi passzivitás időszaka is. A téma mégis sokkal többször volt napirenden, mint azt Mikszáth reagálásai tükrözik. Bizonyára nem találta meg ezekben a műfajhoz megkívánt ösztönzéseket. Ismeretes, hogy e karcolatokban különben sem a vitatott kérdések fontossága érdekelte, hanem az atmoszféra, a karikatúra lehetőségei, az

⁶¹ Tisza legújabb hadjárata. Pesti Hírlap. 1885. július 18.

⁶² *Rejtő István: Mikszáth Kálmán gondolatvilága a parlamenti karcolatokban. Irodalomtörténeti Közlemények* 1970. 607.

anekdoták. Ezért gyakran felszínes viccelődéssel siklik át vagy nem is tesz említést alapvető napirendi pontokról, vitákról, gyakran csak a folyosói pletykákra támaszkodik.

Parlamenti karcolataiban többször gúnyolja, csipkedi Steinacker Ödönt, a szász néppárti képviselőt, aki felszólalásaiban síkra szállt a törvényben biztosított nemzeti-ségi jogok tiszteletben tartásáért. Mikszáth a magyarság ellenségét látta benne s mindig örömmel adott hírt arról, ha Steinacker törekvései kudarcot vallottak s „ő izgatottan kezdte csomagolni a viaszkos vásznat” — irattáskáját — s elhagyta az országgyűlési termet. Abból az anekdotából, hogy Steinacker télikabátját a klubban ellopták s a tolvajzálogba tette és a cédulát levélben megküldte a károsultnak, Mikszáth azt a tanulságot vonja le, hogy „sokkal több jóakarát volt az ismeretlen tettesben Steinacker iránt, mint amennyi Steinackerben van irántunk”,⁶³ ti. ő végleg el akarja venni, ami a magyaroké, tehát erkölcsi tekintetben elmarad a kabáttolvaj mögött. De jellemző — éspedig Mikszáth szemléletére, nem Steinacker magatartására — az a karcolat is, amelyik a szász képviselő egyik felszólalásával foglalkozik. Steinacker amiatt bírálja a kormányt, mert az minden nemzetiségi megnyilatkozást állam-ellenesnek minősít s e túlzással „falra festi az ördögöt”. Erre — írja Mikszáth — fel-állt Tisza (ez a legkedvencebb témája) s visszaüött találó elmeéllel: Nem célom falra festeni az ördögöt, hanem a falhoz szorítani”.⁶⁴ E válasz hallatán — amely a kormány elnyomó politikájának a lényegét fejezi ki — „nagy tetszés viharzott fel az egész házban”. Mikszáth helyeslését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Tisza riposzt-ját „a legjobb ötletnek” minősíti, ennek köszönhető a karcolat létrejötte is. Még a tanulságot is levonja az esetből: „Többet ér néha egy lat elmésség, mint egy mázsa löpor”.

De nemcsak az erdélyi szászok törvényesen megválasztott szószólója jár pórul a magyar országgyűlésben — és Mikszáth karcolataiban — hanem mindenki, aki a hatalommal szemben a nemzeti-ségi jogokat védelmezi, tekintet nélkül arra, melyik hazai népnek a küldötte. Mikszáth szatírizáló kedve az ilyen jeleneteket két alkalom-mal is a középkori lovagi torna keretei közé helyezi s a magyar címet gyalázó idegen vitéz szerepében mindig egy—egy nemzeti-ségi képviselőt léptet fel. Ezáltal nevetség-esé teszi az ellenséget — a nemzeti-ségi jogok védelmezőjét — és a korabeli magyar közvélemény kívánságának megfelelően érzékelteti a hatalom és a vele szemben állók közti erőviszonyokat. Egyben — a középkort idézve — idejét múltnak, korszerűt-lennek, következésképpen fölöslegesnek tünteti fel a nemzeti-ségi „bajvívást”, amely „már annyiszor meg van énekelve”.

1886 március 22-én a köztörvényhatóságról szóló törvényjavaslat vitájában fel-szólalt Babes Vince román képviselő és a hazai románság kulturális problémáiról szólva rámutatott a kormányservek mulasztásaira. A kormánypárt részéről Babes állításait többen visszautasították. A vitát Mikszáth karcolata így mutatja be: „Kilép a csúfolódó olasz (most már csak oláh) és mocskolja az ország címerét. Erre előjön egy a magyar levonték közül és ledöfi. (Közben persze még tíz ének van rímekkel). Hanem hát ez már elcsépeelt dolog.” Régen „a győző Győrffy Gyula lándzsájára szúrta Babes fejét s a király hat falut ad vala a vitéznek”.⁶⁵

Nem jár különül a nemzeti-ségi politika túlkapásait szóvá tevő szerb képviselő, Dimitrievics Mihály sem. Őt is — mert „csúfolni kezdé az ország címerét”, mint egykor a néhai Holubár — lovagi tornán győzeti le Mikszáth, igaz, nem magyar vitéz által,

⁶³ M. K. Ö. M. 72. 1978. Cikkék és karc. XXII. 102.

⁶⁴ M. K. Ö. M. 70. 1977. Cikkék és karc. XX. 166.

⁶⁵ M. K. Ö. M. 72. 1978. Cikkék és karc. XXII. 178.

hanem „egy másik szerb levante”, Gyurkovics György „fegyvereivel”. Ha nem is a dicsőség, de az öröm minden esetben így lett nagyobb: „Magyaroknak kevés, ritka látvány ez. Most aztán verekedhetünk mi magunk, ha a szerbek legyőzték egymást”.⁶⁶

3. Mikszáth azt is rossz néven vette, ha valaki — nagy ritkán — a magyar törvényhozók közül megértést mutatott a más ajkú hazai népek ügye iránt. Jókai nem egyszer hirdetett parlamenti felszólalásaiban nagyobb türelmet, humanitást és testvéri közeledést az ország többi népei és a magyarság közt a béke, a közös haza jövője, a haladás érdekében. Mikszáth közismerten nagy tisztelője volt Jókainak, de nemzetiségi nézeteivel szemben fenntartásai voltak. Ez a kettősség megmutatkozik abban is, hogy míg karcolataiban többnyire az országgyűlés érdekesebb figuráit skicceli fel, szellemes karikatúrát rajzolva az illető rovására, Jókait nem magát, hanem beszédének hatását, a képviselők reagálását mutatja be a karcolatban. Olyan módon persze, hogy Jókai érvei, felszólalásának igazságai kicsorbulnak, ellentétükbe csapnak át és a szép gondolatokból neveltséges ábrándok lesznek a magyar képviselők szemében. Ha Jókai a magyarság megerősödését nem a nemzetiségiek elnyomásától várja, hanem a magasabb műveltségtől, a szorgalmas munkától, ennek lecsapódása Mikszáth szatírájában: „Beöthy Algeron pajkosan mutat melltűjére, mely egy pagátot ábrázol”.⁶⁷ S ha Jókai szerint nem tekinthető a pánszlávizmus jelének, ha a nemzetiségek szeretik saját nyelvüket és ápolják azt, ez Mikszáth szavaival azt jelenti, hogy Jókai „ragyogó karbunkulusokkal rakta ki a tót atyafiak halináit s rózsaszín pántlikákat tűzött bocskoraikba, hogy nekik is erény az, ha saját nyelvüket szeretik”. Ha Mikszáth egyet — nem — értését a szatírizáló funkciót hordozó nyelvi díszek, a flosculusok nem hangsúlyozniak kellőképpen, jön a Jókai szavainak igazságát megingató, hitelét megkérdőjelező írói közlés: a beszéd keltette hatásról: „Az egész Ház elhitte elandalodva”. S végül csattanóként a nyílt cáfolat következik, amely már nemcsak a szlovákok — és a többi nemzetiség — anyanyelvhez való ragaszkodásának jogosságát vonja kétségbe, hanem a nyelvvel együtt az egész nemzetiségi kultúra értékeit is érzékelteti azt a mély szakadékot, amely akkor már a nacionalista kormánypolitika, a nemzetállam bővületében élő magyar törvényhozás és a nemzeti érdekek között tátongott. A karcolat ugyanis így fejeződik be: „És még most is hinné, ha Lesskó István fel nem szóla. De amint az egypár hangot kieresztett a Ház színe előtt, mindjárt meg nem értette senki, hogy „*mi szeretni valót találnak a tótok a saját nyelvükön*”. (M. K. kiemelése). Ti. Lesskó szlovákosan, sárosi kiejtéssel beszélt.

Ebből a nézőpontból Jókai érvei semmivé váltak, szavai üres szólamok maradtak csupán.

Azt meg aztán nyílt árulásnak, haza- és nemzetellenes cselekedetnek bélyegezte Mikszáth, — ha akadt valaki, a dualizmus évtizedei alatt csak egyetlen képviselő-, aki alkotmányos keretek között, a magyar országgyűlés színe előtt az 1868. évi XLVIII. törvény betartását követelte. Mocsáry Lajos volt az egyetlen magyar politikus, aki következetesen ragaszkodva a nemzetiségi törvényhez sürgette a kormányzattól annak becsületes végrehajtását s bátran leleplezte a törvényt sértő intézkedéseket. Mocsáry magatartására, tevékenységére Mikszáth nem talált elismerő szavakat. Sőt minden alkalmat megragadott, hogy megbélyegezze, elmarasztalja, a számára érthetetlen és megbocsáthatatlan gondolkodását elítélje. A vallás — és közoktatásügyi tárca 1886-os költségvetési vitájában Mocsáry a törvényre hivatkozva követelte, hogy a nemzetiségi vidékek állami népiskoláiban a tanulók anyanyelvén folyják az

⁶⁶ M. K. Ö. M. 74. 1979. Cikk és karc. XXIV. 74.

⁶⁷ M. K. Ö. M. 70. 1977. Cikk és karc. XX. 109.

oktatás. Mikszáth ezt a felszólalást úgy minősítette, hogy Mocsáry az ellenséghez pártolt, „beállott nemzetiséginek”.⁶⁸ Úgy vélte, Mocsárynak szégyenkeznie kellene amiatt, hogy a törvények által biztosított nemzetiségi jogokat védi. Ezért mikor valamelyik nemzetiségi képviselő elismerőleg nyilatkozott róla, Mocsáry — legalább is Mikszáth így látta — „röstelkedve húzta be ősz fejét a váll-lapockái közé”.⁶⁹ Mikszáth szerint Mocsáry a magyarság ellenfeleinek az oldalára állt és az ellentábor élén Coriolanusként fenyegeti a hazát. S amikor — épp demokratikus nemzetiség-szemlélete miatt — az 1887-es választáson megbukott, a választásokról írott satirikus „nekrológban” Mikszáth így parentálta el: „Annál jobban el van temetve Mocsáry Koriolán, s magyar kéz még csak egy szomorúfűzfát sem ültet a fejfája mellé.”⁷⁰

Mikszáth műveinek kritikái kiadása a 74. kötet jegyzeteiben részletesen foglalkozik Mocsáry politikai pályafutásával s Mikszáthnak róla alkotott véleményével. Rámutat arra, hogy az író — a korabeli magyar közvéleménnyel egyezően — nem ismerte fel Mocsáry nemzetiségpolitikájának demokratikus voltát és jelentőségét, azt „végzetes tévedésnek”, „a féktelen szereplési ösztön” megnyilvánulásának tartotta. Ezt a felfogást tükrözi Mikszáth egyik írása is, amely *Mocsáry* (Csevegés) címmel jelent meg a *Pesti Hírlap* 1887 február 17-i számában. A Mikszáth-rajzolta portré a magyar politikust eltorzult jellemű, megalomániás, zavart lelkű, ide-oda csapódó törtetőnek mutatja, aki „egy sajátos pazichológiai rejtély”, életútja „tragikus pályafutás”. Mikszáth szerint ez az elvtelen politikai életút szükségképpen sodródott a végső alternatíva elé: „habaréki legyen-e, vagy oláh”. S hogy Mocsáry következetesen ragaszkodott demokratikus elveihez s komolyan vette — amit az egész ország félredobott — a nemzetiségi törvényt, ezzel Mikszáth szemében súlyos bűnt követett el, a hazaárulás bűnébe esett: „Utoljára is oláh lett. (M. K. kiemelése). És csak ebben van az ő végzetes tévedése, mert mégsem egészen olyan nagy bűn habarékinak lenni, mint oláhnak. De ez se beszámítható, mert a kielégíthetetlen hiúság, a féktelen szereplési ösztön démona taszigálta őt ezen a szomorú úton idáig, — ahol még sohasem járt magyar kálvinista úriember.”⁷¹

V.

A Mikszáth cikkei és karcolatait összegyűjtő kötetek jegyzeteiben a szerkesztők többször utalnak arra, hogy egyes cikkeket vagy szakaszokat — „amelyek a velünk szomszédos baráti államok érzékenységet sérthetnének” — kihagytak a gyűjteményből. Magyarázképpen hozzáfűzik, hogy „Mikszáth a nemzetiségi kérdésben nem mindig tudta függetleníteni magát az uralkodó osztályok sovíniszta szemléletétől”.⁷²

Az eddigiekből bizonyára kiderült, hogy ettől a szemlélettől sohasem volt mentes. A különbség az író felfogása és az uralkodó szemlélet, ill. nemzetiségpolitikai gyakorlat között nem a dolog érdemi részében, tehát az egynyelvű ország megteremtésének szándékában, hanem a módszerekben mutatható ki.

1885-ből van egy elbeszélése, amelyben arról szól, hogy a sajátos magyar nemzeti öntudat az istent is magyarnak tekinti. „Az még csak semmi — mondja itt Mikszáth —, hogy a magyarok az erdélyi szászokat szeretnék megmagyarosítani, meg a horvátokat, meg az oláhokat, fölmennek azok a magyarosításukkal még az égbe

⁶⁸ M. K. Ö. M. 72. 1978. Cikkék és karc. XXII. 124.

⁶⁹ M. K. Ö. M. 74. 1979. Cikkék és karc. XXIV. 74.

⁷⁰ M. K. Ö. M. 74. 1979. Cikkék és karc. XXIV. 45.

⁷¹ M. K. Ö. M. 74. 1979. Cikkék és karc. XXIV. 103.

⁷² M. K. Ö. M. 51. 1964. Cikkék és karc. I. 271.

is és az istent teszik magyarrá.”⁷³ Nyilvánvaló, hogy itt a nemzeti türelmetlenség, a túlbuzgóság tréfás bemutatásáról van szó. De ez az enyhén fölényes tréfálkozás kettős jelentésű: kifejez bizonyos távolságtartást, elhatárolást a tárgy és az író között, egyben azonban — a lényegyet tekintve — azonosulást, egyetértést is. Erre utal az elbeszélés alcíme is: „Szíves üdvözet a drezdai sógoroknak.”

1. Az ország egy nyelvűvé válását olyan folyamatnak tekintette, amelyben az eszközöket, a módszereket igen gondosan kell megválasztani, nehogy meggondolatlan lépéssel növeljük a nyugtalanságot s fölösleges feszültséget okozva nehezítsük saját helyzetünket. Ebben a folyamatban kulcsszava: a béke, az egyetértés a magyarság és a nemzetiségek között. Mert az egyéolvadás — hite szerint — csak békés, nyugodt légkörben mehet végbe. Az indulatok felkorbácsolása, az ellenséges légkör ellenben megakasztja a folyamat óhajtott előrehaladását.

Ez a meggondolás diktálta Mikszáth szavait — és nem valamiféle „igen pozitív nemzetiségpolitikai gondolat,” még csak nem is a kezdeti Tisza-ellenesség — amikor 1878-ban helytelenítette Miletics elfogatását és Polit parlamenti „megleckéztetését” Tisza Kálmán által. Tisza „bátorságát” „a nálánál gyengébbekkel szemben” azért kárhóztatta, mert az elkeseredést szül, eltávolít egymástól, sőt az ellenfelet erősíti. Tisza „annyira írja, pusztítja őket” — ti. a nemzetiségeket — hogy végre is kénytelenek lesznek nálánál erősebbekké lenni”.⁷⁴ (Később majd többször szól dicsőítőleg Tisza gyors és határozott lépéseiről a nemzetiségi kérdésben.) Más szavakkal, de az előbbi gondolat fogalmazódik meg a Szegedi Napló-ban is (1880. június 23.) a magyar—horvát pénzügyi kiegyezés kapcsán. Itt az egyetértés, a nemzetiségek megnyerésének a szükségessége kap hangsúlyt, amikor Mikszáth arra buzdít, hogy igyekezzünk „elfoglalni Horvátországnak a szívét is”, s hogy „állandóbb érzelmekkel” kössük magunkhoz e népeket.

A követendő eszményt, a béke, a magyarság és a más ajkú népek közti testvéri egyetértés egyengetését Mikszáth mindenekelőtt a helyi közigazgatás szerveitől várta. A cikkek és karcolatok kötetében számos, különböző időpontokban keletkezett írás szól egy-egy — többnyire vegyes lakosságú — megye vezetőjéről. Az alkalmat a megemlékezésre nem egyszer valamelyik főispán vagy alispán halála kínálja. Az ilyen írás pedig műfajánál fogva megkívánja az elhunyt tevékenységének méltatását. E nekrológok közt egy sincs, amelyben Mikszáth ne húzná alá a nemzetiségek iránt tanúsítandó jóindulatnak, a békességnek, a köznyugalomnak a fontosságát. A *Pesti Hírlap*ban 1882-ben Szende Béla volt főispán legfőbb érdemét abban látja, hogy „tapintatával sikerült a nemzetiségek közt a jó egyetértést létesíteni”.⁷⁵ S amikor 1886-ban Egy alispán címmel megemlékezik Máramaros megye volt vezetőjének, Mihálka Lászlónak a haláláról, a nemzetiségekkel való bánásmódban akkor is a türelmet, a jóindulatot, „a nép nyelvén” való szólást, a békesség megőrzését nyilvánítja a legfőbb erénynek.⁷⁶ Mihálka a „magyar állameszmét” képviselte a vegyes nyelvű megyében és higgadtsággal, emberséggel, mint „az anyaméh” összetartotta „a szét-húzó emberrajt”.

A véletlen is kezére játszott Mikszáthnak, hogy a nemzetiségi megyék általa helyesnek tartott kormányzásáról röviddel az előbbi után újból kifejttesse véleményét. 1886 őszén Arad megye főispánjáról írhat s az elhunyt Tabajdy Károly munkásságát méltatva az előzőeknél részletesebb, konkrétabb vázlatot rajzol saját nemzetiségpolitikai felfogásáról is. Nézetei — mint a *Kritikai kiadás* 73. kötetének jegyzetei is

⁷³ M. K. Ö. M. 36. 1966. Elbeszélések X. 147.

⁷⁴ M. K. Ö. M. 54. 1968. Cikkek és karc. IV. 94.

⁷⁵ M. K. Ö. M. 64. 1979. Cikkek és karc. XIV. 282.

⁷⁶ M. K. Ö. M. 73. 1979. Cikkek és karc. XXIII. 15—16.

rámutatnak — „megfelelnek a kormánypárt koncepciójának. Az egységes magyar politikai nemzet elmélete azonban Mikszáth esetében nem jelenti a nemzetiségek gyűlöletét”.⁷⁷ Valóban nem gyűlöletet hirdet, hanem ezúttal is a „méltányos”, „igazságos” bánásmódot dicséri, a hazai népek közti békét s a közigazgatásban „a békülékeny” vezetői magatartást. A jelszóként hangoztatott béke alapján veti el Mikszáth a nyugtalanságot keltő adminisztratív intézkedéseket is. Helyteleníti, hogy egyes nemzetiségi megyékben „mesterséges úton, sokszor furfanggal és erőszakkal” kormányoznak.

A humánus közigazgatási gyakorlat azonban alá van rendelve nála a magyar „állameszme” érdekeinek és csak addig követendő, amíg ennek céljait szolgálja. Ezért nincs helye jóindulatnak, megértésnek és elnézésnek a nemzetiségi mozgalmak szervezőivel szemben, hiszen ezek veszélyeztetik az ország integritását és útjában állnak az óhajtott nyelvi egységnek. A *Tabajdy-nekrológ* ezért a nemzetiségi megyék irányítóinál két nélkülönözhetetlen tulajdonságot emel ki: az „észt” és az „erélyt”. Mint mondja, „okos, kemény” legyen, aki ilyen vidéken helyt akar állni. Ezzel a kettős erénnyel rendelkezett Tabajdy Károly, aki Mikszáth szavaival „féken tartotta a nemzetiségeket ... amellet *békítette is*” őket (M. K. kiemelése). Vagy más megfogalmazásban: „a szigort párosítani tudta az igazságossággal”. Ez a nemzetiségpolitika felelt meg Mikszáth elgondolásának is.

Az állameszme szolgálatába állított nemzetiségi béke mint politikai vezérelv végig érvényes maradt Mikszáthnál, de a tartalma időnként módosult. Befolyásolta az a körülmény, hogy évek során a nemzetiségi kérdés megoldatlansága egyre mélyebb válságot idézett elő az ország politikai életében. A módosulás abban nyilvánult meg, hogy Mikszáth hajlandó bizonyos elvi engedményekre is, ha az állameszme érdeke úgy kívánja. A békesség megőrzése céljából pedig alkalomadtán elfogadja az elhallgatás taktikáját is.

1892 decemberében az egyik ellenzéki képviselő — Pázmándy Dénes — felszólalt az országgyűlésen és bírálta Fogaras megye főispánját egyebek között azért, mert az rendeletben kötelezte a megyei tisztviselőket, hogy a megyegyűlésen szolgálati kötelességből a hivatalos javaslat mellett szavazzanak s a gyűlés idején ne a bizottsági tagok között, hanem a „zöld asztal” mellett üljenek. Mikszáth a főispán védelmére kelt. Felszólalása a főispáni intézkedéssel való egyetértésről tanúskodik, annak célját „evidensnek” tartja, mert abban „a magyar állami eszméhez való ragaszkodás” jut kifejezésre. A főispán ugyanis meg akarja akadályozni, hogy a román érzelmű tisztviselők és befolyásukra a hasonló gondolkodású bizottsági tagok ellenszavazataikkal megbuktassák a magyar érdekű javaslatokat. Mikszáth szerint a rendelet „azt akarta elérni, minthogy ott a tisztikar érzelmekben nem teljesen egyöntetű, nehogy az történjék, hogy a megyei tisztviselők, tehát a magyar állam közegei odamenjenek a tisztviselő tribünről a bizottsági tagok közé és azokat sokszor saját külön felfogásuk szerint is informálják.”⁷⁸ Ami annyit jelent, hogy a főispánnak jogában áll megsérteni a megyei tisztviselők állampolgári jogait, ha úgy kívánják a magyar állameszme érdekei. Különben is „csak csekélység”-ről van szó, „ez az egész apró dolog”, ha a magyar állameszme szempontjából nézzük — hangzik Mikszáth érvelése. Ezért nem szükséges zajt csapni körülötte, azzal csak felhecceljük a nemzetiségeket, megbontjuk a nyugalmat. A hazafias magatartás tehát az, ha elhallgatjuk, nem szellőztetjük az ilyen közigazgatási túlbuzgóságot. Ez a gondolat fejeződik ki Mikszáth ritkaság számba menő országgyűlési felszólalásában: „Biztosíthatom arról Pázmándy Dénes

⁷⁷ M. K. Ö. M. 73. 1979. Cikkek és karc. XXIII. 202.

⁷⁸ Pesti Hírlap 1892. december 20. Tudósítás az országgyűlés üléséről.

képviselő urat, hogy Fogaras megyében kielégítő nyugalom van. És ez a nyugalom esetleg csak akkor fog megszűnni, ha önök szólási vágyuktól elkapatva efféle beszédekkel fogják őket irritálni.” Különben „ez oly csekélység ... hogy ezért nem érdemes az egész megyét felzaklatni és folyton figyelmeztetni a nemzetiségeket, hogy ellenök mily jogtalanságot követnek el, mert végre el is találják hinni. Ez véleményem szerint nem egészen hazafias dolog ... ez az én meggyőződésem”.

Az is kiderül Mikszáth szavaiból, hogy a „kötelességszerű szavazást” nem tartotta jogsértésnek, hiszen a szóban forgó megyei tisztviselők „a magyar állam közegei” voltak s mint ilyenek — az író véleménye szerint — támogatni tartoztak a hivatalos javaslatokat. Elvi engedménnyről van tehát szó, melyet nem ment, csak megmagyaráz két körülmény. Az egyik: Mikszáth mint a megye képviselője kötelességének érezte, hogy megvédje az őt támogató megyei vezetőt. A másik: a béke, a nyugalom megőrzését mindennél fontosabbnak tartotta a nemzetiségi területeken általában, saját kerületében pedig még személyes indíttatásból is. Ezért keresett és talált mentő érveket a megtámadott főispán védelmére.

Ennyi engedményre még hajlandó volt, de többre nem.

2. A századvégén és a századfordulón egymást követték azok a kormányzati intézkedések, amelyeknek a nem is nagyon rejtett célja a magyarosodás meggyorsítása, az erőltetett asszimiláció volt. A különböző iskolatörvények, a kisdédóvásról szóló törvény, az ún. közművelődési egyesületek tevékenysége, a nemzetiségi vezetők bíróság elé állítása s egyéb elnyomó hatalmi akciók heves tiltakozások sorozatát váltották ki a nemzetiségi mozgalmak körében és fokozott védekezésre, sőt ellentámadásra készítették azokat. 1895-ben sor került a hazai nem magyar népek vezetőinek közös tanácskozására, az ún. nemzetiségi kongresszusra, amely az ellenzéki erők összefogásának, az egységes, összehangolt cselekvésnek a szervezeti kereteit teremtette meg. A századforduló után a feszültség további fokozódásához járult a darabont kormány és az azt követő koalíciós kormányok erőszakos fellépése a nemzetiségekkel szemben. A csernovai vérontás és az újabb, ún. Apponyi féle népiskolai törvény visszhangja jelzi a helyzet teljes elmergesedését, a Mikszáth által olyannyira fontosnak tartott nemzetiségi béke és nyugalom megszűntét.

A nemzetiségek meghódoltatásának erőszakos politikáját kormányzati szinten határozták meg, de a gyakorlati végrehajtás a megyei közigazgatásra várt. A tűzvonal a vegyes lakosságú megyék területén húzódott. Mikszáth az új helyzetben nagy aggodalommal tapasztalta a nyugtalanságot s úgy látta, hogy a megyék élén álló vezetők megengedhetetlen eszközöket vesznek igénybe céljaik szolgálatában. Olyan közigazgatási gyakorlatot valósítanak meg, hogy azzal felkorbácsolják az indulatokat, megakadályozzák a vegyes lakosságnak a magyarsággal való együttműködését, növelik a magyarellenes gyűlöletet. Ez pedig nemcsak a nemzetiségpolitikában okoz károkat, hanem a magyar „állameszme” is talajt veszít általa. Ezért az új irányvonal főispánjait — ellentétben a megyei békét megteremtő vezetőkkel — élesen bírálja, leleplezi embertelen módszereiket s legfőbb bűnüket éppen a nyugalom megzavarásában, a békétlenség előidézésében jelöli meg.

1903-ban cikket írt *A főispánok* címmel.⁷⁹ Ebben megemlíti, hogy a főispáni intézmény átalakulóban van s egyre inkább csak a központi akaratot végrehajtó hivatallá válik. A szatirikus hangú írás ezután bemutatja a különböző típusokat: „a csibukozó főispánt”, a „mutatós főispánt”, a „becsületes, derék főispánt”, („aki se nem csibukozik, se nem avatkozik semmibe”), végül „*az agilis főispánt*..” (M.K. kiemelése), akit többnyire nemzetiségi megyébe küldenek.

⁷⁹ Mikszáth Kálmán: Emlékezések és tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó 1957. 417.

Mikszáth egyik típust sem becsüli sokra, de — mint írja — az utolsó „a legrosszabb species”. Miért? Mert agilitása a nemzetiségek elleni erőszakoskodásban, a nyugalom felborításában valósul meg. Az eredmény: nő az elkeseredés s még azok is ellenünk fordulnak, akik korábban egyetértésben dolgoztak velünk.

A *főispánok* c. cikk után három évvel, 1906-ban Mikszáth „a legrosszabb species” klasszikus portréját rajzolja meg Kopereczky báró alakjában. A szakirodalom föl hívja a figyelmet arra, hogy a valóságban a régi Magyarországnak nem volt olyan megyéje, ahol a három nemzetiség, a szlovák, a német és a román együtt megtalálható lett volna. Bontó vármegye, a regény színtere arra volt jó Mikszáthnak, hogy ily módon a nemzetiségi kérdést a maga bonyolultságában ábrázolhassa. Valóban a Bontó vármegyei események nemcsak a nemzetiségi békét megbontó, a különböző nyelvű állampolgárok nyugalmas együttélését aláásó főispáni agitálás szemléltetésére és súlyos bírálatára adott alkalmat az írónak. A megye bemutatott világában — a részben az egész — az országos nemzetiségpolitika is tükröződik. Ennek a — súlyosságában végül is az államrend összeomlásához vezető — belpolitikai kérdésnek az általános vonásai, a legjellemzőbb sajátosságai és tendenciái tűnnek eléink a regény lapjain a maguk konkrétságában, egyetlen vármegye mindennapi gyakorlatának a bemutatásában.

A jól ismert mikszáthi anekdota, — a főispán által szó szerint megismételt installációs alispáni beszéd, — persze hogy satíra, de gazdagabb tartalmú, „több robbanófejet hordozó”, mint amit eddig hangoztattunk, észrevettünk. Első szinten satirikus megvilágításba állítja az alispánt, akin már a beiktatáson úgy tett túl a nem szívesen fogadott Kopereczky, hogy „első hallásra” szó szerint megismételte üdvözlő beszédét s ezzel váratlan sikert aratott. Ezt vették észre a megyegyűlésen jelen levők, kópéságnak, ügyes és hatásos trükknek fogták fel, olyan föllépésnek, amellyel Kopereczky egyszeriben megnyerte hallgatóinak a rokonszenvét, meghódította őket, mindannyian az ügyes szónoki fogást, a talpraesettséget értékelték, az alispán kárára érvényesülő satírárt. Ezért írja Mikszáth a terem hangulatáról: „Tomboló éljen zúgott fel minden oldalon, még a nemzetiségek is tapsoltak, mert ők azt hitték, hogy ez most már csak mint satíra értelmezendő.” Kopereczky szereplésében annyira a formai bravur, a satirikus jelleg vált hangsúlyossá, hogy az háttérbe szorította a beszéd tartalmát s ezért kísérte tomboló éljen, ezért tapsoltatja meg Mikszáth a nemzetiségi bizottsági tagokkal is.

De van ennek az anekdotának egy mélyebb satírai rétege is, olyan, amit nem a Bontó vármegyei testület vesz észre, hanem az író szándéka szerint az olvasó ismerhet fel. Ez már Kopereczky rovására érvényesül, mert ellentétbe állítja annak műveletlenségét, korlátolt szellemi képességeit a megyegyűlésen megmutatkozó éleselméjűséggel. S mivel ez utóbbi csak látszólagos, mert Malinka titkár balfogásán alapszik s nem Kopereczky rendkívüli emlékezőtehetségét bizonyítja, a regény épp ezáltal emeli éles megvilágításba Kopereczky valóságos szellemi szegénységét. Hiszen a rendkívüli talentummal „megáldott” ember, — mint a regény előző fejezetei erre ismételtelen figyelmetnek — stupid, műveletlen, a birkák értelmi körében otthonosan forgolódó feudális úr.

Az anekdotában kifejezett satírának végül van a nemzetiségi politika országos állapotára utaló jelentése is. Ezt azzal éri el az író, hogy az anekdotával három időszakot ível át. Mikszáth e regényét 1906-ban írta, a mondanivaló érvényessége tehát a század első évtizedére is kiterjed. A regény cselekménye azonban az író szerint a múlt század 80-as éveiben játszódik, a nemzetiségpolitikai jellemzők tehát ahhoz a korszakhoz is kapcsolódnak. A Malinka titkár által kimásolt beszéd pedig — amelyet Kopereczky szó szerint ismételt — egy 1868 táján keletkezett megyei jegyzőkönyvből való. A három évszám — 1868—1880—1906 — egy bő évtized kivételével átfogja a dua-

lizmus egész időszakát s az anekdotában kimondott szatirikus bíráló célpontja ennek az egész korszaknak a nemzetiségpolitikája.

Már csak azért is lehetséges ilyen nagy időbeli distanciákkal szerepeltetni — s írói eszközökkel valóságul elhíttetni — a beszéd szövegét, mert az „időtálló”, mert amiről szól s amit tárgyról elmond — maga a nemzetiségi kérdés és annak hivatalos megítélése — évtizedek alatt semmit sem változott. Nem haladt előre a megoldás útján, csak bonyolultabbá, kuszáltabbá lett s a Mikszáth által oly hön óhajtott nyugalom és egyetértés egyre távolabb esett a megvalósulástól.

A szatirikusan bemutatott jelenet és az a bizonyos, „egyszeri”, de egyazon gyűlésen kétszer elhangzó beszéd, sőt Kopereczky egész főispáni tevékenysége jó alkalom Mikszáthnak arra, hogy megmutassa — visszamenőleges érvénnyel is — a dualizmus kori magyar nacionalizmus természetét, nemzetiségszemléletének elemeit, jellemző vonásait. E szemlélet szerint az ország vegyes lakosságú vidékei nem a kölcsönös megbecsülésen alapuló együttműködés színterei, hanem „mozgalmas csatater”, ahol „a maroknyi magyarság ádáz küzdelmet folytat” örökös ellenségeivel. Az uralkodó nemzet „nagylelkűen” megosztotta a vérén kivívott jogokat a hazai népekkel, de azok a „testvéri” közeledésre — lásd a nemzetiségi törvényt — elutasítóan válaszoltak. Sajátossága e szemléletnek, hogy a nemzetiségeket a közös haza ellenségeinek tekinti, akik szét akarják osztani a történelmi országot. Olyan „vadászok”, akiknek „trófeák kellenek, agancsok, de a homlokcsontunkkal együtt” — hangoztatja az ünnepi beszéd.

Tudatosan, politikai számításból festi sötétre ez a szemlélet a nemzetiségi szándékokat, hogy így igazolja s elfogadtassa a közvéleménnyel az elnyomó, magyarosító intézkedéseket. Még abban is a korabeli nemzetiségpolitika tükröződik, hogy a más ajkú hazai népek államfelforgató, a magyarság életére törő szándékainak az említésénél a jelen levő nemzetiségi képviselők élénken tiltakoztak: „nem áll, nem úgy van”. Ezzel is kifejezésre juttatták azt az álláspontot, hogy jogaik elismeréséért harcolnak ugyan, de a közös haza egységét tiszteletben tartják, s a magyarság iránt az egyenjogúság alapján lojálisak.

Kopereczky tevékenységének csúcspontja — a más vonatkozásban már említett — megyei gyűlés, ahol a magyarosító iskolatörvényt — a nemzetiségi képviselők heves tiltakozása ellenére — egyhangúlag elfogadottnak nyilvánítja a „magyar állameszme” szellemében elkövetett durva törvénysértéssel, fölháborító cinizmussal. A megyei közigazgatásnak ez a módja valóban csak mélységes elkeseredést és gyűlöletet kelthetett a nem magyar lakosságban. A gyűlés menetének bemutatásával Mikszáth rávilágított ennek a közigazgatásnak a politikai hátterére, arra a társadalmi bázisra, amelyen létrejöhetett, kialakulhatott az ilyen gyakorlat s amelyre Kopereczky és az őt megbízó kormányzat is támaszkodott. A korabeli magyar nacionalizmusról van szó. Amikor Kopereczky megindokolja az önkényesen hozott határozat megcsúfolt „egyhangúságát” s kimondja a hangzatos frázisokat a „magyarok istenéről”, a hazáról és a magyar nyelvről, szavai a vérszomjas, a ragadozó nacionalizmus féktelen indulatait korbácsolják fel. „Valóságos diadalmámor fogta el a magyarokat, tobzódtak a lelkesedésben... egyetlen tetszetős frázis kicsalta belőlük a tigrist, aki szörnyű fogát kicsorítva kész ellenfeleire rohanni. A nemzetiségek rögtön kicsinyek lettek és meglapultak”.⁸⁰ S hogy mennyire széles volt az a társadalmi bázis, amely támasztékul szolgált az ilyen kártevő nemzetiségellenes politikának, azt Mikszáth a jelenet egy apró mozzanatával érzékelteti. Azzal, hogy „az ellenzék legkonokabb vezérférfia”, Palójtay István is lelkesen ordított: „Vitam et sanguinem pro comite nostro.” A nacionalizmusban az egész politikai mezőny egységes volt. Ebben a kérdésben a kormányon

⁸⁰ M. K. Ö. M. 20. 1960. 53.

lévő erők és az ellenzék között — sem Bontó vármegyében, sem az egész országban — nem volt különbség.

Hogy a századfordulón Mikszáth aggodalommal szemlélte a vegyes nyelvű vidékek közigazgatási szerveinek önkényeskedését, más írásaiból is kiderül. *A fekete fogat* c. elbeszélése⁸¹ szülőföldjének a 48-as eseményeit idézi fel s egy hataloméhes, kegyetlen szolgabíró alakjában, aki „valóságos zsarnok”-ként tartja rettegésben a környék szlovák népét, megbélyegzi, elutasítja az erőszakos, embertelen, túlzó magyarkodást. A szolgabírói önkény kiszemelt áldozata a józanul gondolkodó, emberséges érületű, egyszerű magyarok segítségével menekül meg. A nemzetiségi békére, a jószándékú egyetértésre buzdító tanítás szól Mikszáth elbeszéléséből.

3. Mikszáth mint újságíró tudatában volt annak, milyen hatékony eszköz a sajtó a közvélemény formálásában. Bőven volt alkalma tapasztalni azt is, milyen nagy annak az orgánumnak a felelőssége, amelyik a nemzetiségi kérdéshez szól hozzá. Különösen a kevert lakosságú vidékek helyi lapjai vannak nehéz helyzetben, mert bölcs szerkesztéssel a békét is szolgálhatják, de rossz irányítás mellett mérhetetlen károk okozóivá válhatnak.

1873-ban a kormánypárti *Nógrádi Lapok* helyettes szerkesztője volt és *Mint készülnek a Nógrádi Lapok* címmel cikket írt. Ebben „humorral és önkritikával” arról szól, hogy a pánszláv mozgalmakat elítélő vezércikk megírására a főszerkesztőnek az utcán kiáltozó ablakos tót adta az ötletet. Nincs rá valódi oka, a pusztá véletlen — a vándor üveges megjelenése — dönti el, hogy megszülessék az öklörázó, a „titkos leleplezéseket” tartalmazó vezércikk. A szellemes tréfálkozó írás kitűnő szatíra, az agresszív, mindenbe belekötő nemzetiségpolitika, ill. az annak szolgálatában álló felelőtlen sajtó valódi arculatának a bemutatása. S hozzá kell tennünk, hogy a cikknek valóságos alapja is van, az nem egyedül Mikszáth humorizáló kedvének a szüleménye. Logikájában, érvelésében, gondolati asszociációiban az 1875-ös drasztikus kormányintézkedést — a szlovák intézmények bezárását — előkészítő sajtókampány írásait követi.

Érdekes idézni Mikszáth sorait. Az ötlet nélküli főszerkesztőt a véletlen segíti meg: „E pillanatban egy nagykalapú tót kiáltja el magát az utcán, hogy „ablakot csináltassanak.” A szerkesztő felugrik örömeiben s kiderült arccal fogja nyakon a tollat. Hümm! Megvan az anyag. Megvan a cikk-matéria! Ez éppen betölti a lap hiányzó részét. De hát micsoda szemtelenség is az, hogy az ablakcsinálást egészen ezek a tótok monopolizálják. És miért éppen az ablakot? Mert mi az ablak? Az ablak a világosság eszközlője. Hát mi joga van ahhoz a tótnak, hogy világosságot eszközöljön? Látunk mi a sötétben is. Aztán mi a világosság? A világosság szabadság. De hát mi köze a tótnak a szabadsághoz? Nem elég neki, hogy a „közös ügyes kenyeret” együtt eheti velünk, aki zabkenyérhez volt szokva egész életében? Ezt nem lehet így hagyni. Ezek a pánszláv mozgalmak veszedelmes előjelei. Éppen apropó lesz egy dörgedelmes cikk a nemzetiségek vesztes intencióiról”. „A szerkesztő arcát előnti a lelkesedés tüze, mialatt eszméit persegő tollából papírra önti”.⁸²

A sajtó felelősségéről vallott felfogása tartalmában nem, csak hangnemében változott az idők folyamán. Az előbbi cikk humorizáló-csipkelődő modorához képest a hang később elkomorul, a megfogalmazás határozottabb, egyértelműbb lesz, helyenként keserű szatírába csap át. A nemzetiségi vidékek lapjainak feladatait tételesen számba vevő írásában első helyen szerepelteti a magyarok és a más ajkúak közti béke előmozdítását, ezt követi a sajtó feladatai közt a harc „a közélet tisztaságáért”, a har-

⁸¹ M. K. Válogatott művei. Elbeszélések III. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. 215.

⁸² M. K. Ö. M. 51. 1964. Cikkek és karc. I. 39.

madik pedig „a társadalom összműködésének” ösztönzése-támogatása. Amikor ezeket a gondolatokat országgyűlési képviselőként a *Fogarasz és Vidéke* c. újságban leírta⁸³, nem állhatta meg, hogy egy kiegészítő megjegyzésben el ne marasztalja a vidéki lapokat, amelyek gyakran „fölváratják a jótékony békét, kivált ahol több nemzetiség van”.

A „jótékony béke” megzavarása ott a legveszélyesebb, ahol a sajtó kormánypárti, a megyei vezetők szócsové, ahol tehát a nemzetiségek elleni hajsza — más szóval „a magyar állameszme” szolgálata — a főispán és a neki alárendelt szerkesztő harci szövetségében folyik. A túlbuzgó megyei igazgatás és sajtója a sorozatos támadásokkal, az állandó gyanakvás terjesztésével, a kisszerű magyarkodással megkeseríti a más ajkú lakosságot és aláássa a normális élet alapját, a békességet. A nyüzsgés célja, hogy a főispán és szerkesztője egyéni érdemeiket szerezzék, bizonyítsa „hazafiaságát” azzal, hogy „terjeszti az állameszmét”. Holott oktan magatartásukkal épp ellenkező eredményt érnek el.

Mikszáth a korabeli nemzetiségi politika korlátoltságát és veszélyességét hangsúlyozza a már korántsem humorizáló, ellenkezőleg: nagyon is komoly, baljóslatú sejtelmekkel teli mondatokban két különböző írásban is. A *Főispánok* c., 1903-as karcolatában a „legrosszabb species” tevékenységét jellemzi így: „Amint kinevezését megkapta, keres magának egy újságíró és elvisz a megyéjében lapot szerkesztetni a magyar állameszme védelmére. Most aztán ketten dolgoznak, a főispán és a lap, a főispán minden megyegyűlésen fölpiszkálja a nemzetiségeket, a lap pedig minden héten leránt különböző alakban valamit vagy valakit. Elég, hogy valamelyik száz atyafinak leánya száz színekbe öltözve jelenjék meg vasárnap a templomban. Ritkított cikk szól erről. Rúg, kapál, harap, tépáz, tájékoztat a lap, akár van rá ok, akár nincs, mert végre is küzdeni kell, folyton küzdeni, azaz a megkékcseruzázott helyeket a lapban fel kell küldeni Berczik Árpádnak, lássa őméltósága, hogy a *Heti Harsona* (M. K. kiemelése) harcol a magyar állameszméért és szüntelenül dolgozik, úgyszintén a főispánnak is intézni kell egy-egy rohamot a nemzetiségek ellen minden közgyűlésen, melynek kiszínezett leírását hasonlóan megkékcseruzázva küldik fel Budára, őexcellenciája is lássa, hogy dolgoznak.”

S a keserűen gúnyolódó gondolatsor az országért és a nemzetért érzett mély aggodalom kifejezésével zárul: „És dolgoznak, dolgoznak, addig dolgoznak, míg végre meglesz az eredmény, hogy ahol meglehetősen béke volt azelőtt, egy-két évi működés után fenekestül fordulnak fel az állapotok.”⁸⁴

Hogy pedig ezt nem a pillanatnyi rossz hangulat írta vele, azt az is bizonyítja, hogy három évvel később, *A Noszty fiú esete*-ben rövidebb szöveggel, de szinte azonos szavakkal hangzik el újból mindez Kopereczky és Noszty Feri beszélgetésében.

4. Mikszáth vezéreszméjével — „béke a magyarok és a nemzetiségek között” — ellentétben állott az a sok visszaélés, durva erőszak és csalás is, amely az országos választásokat kísérte s joggal talál éles bírálatra, elutasításra az íronál. Bár maga is nemzetiségi kerületben jut majd kormánypárti mandátumhoz, nem ért egyet azzal, hogy a Szabadelvű Párt a lakosságot félrevezető manőverekkel igyekszik szavazatokat szerezni magának.⁸⁵

A nemzetiségi választók lelkiismeretlen becsapásának, a korrupt választási gyakorlatnak — bár anekdotikusan rajzolt, de — visszataszító példája egy Németh Albert nevű képviselőjelölt esete. A jövődó honatya — írja Mikszáth — „ezúttal csak négy kerületet tartott megszállva *különböző nyelven*.” (M.K. kiemelése). Mielőtt szlovák

⁸³ M. K. Ö. M. 25. 1961. M. K. levelezése II. 107.

⁸⁴ M. K. Emlékezések és tanulmányok 1957. 417.

⁸⁵ M. K. Ö. M. 62. 1971. Cikkék és karc. XIII. 159.

választóit fölkereste volna, „két leckeórát vett a függetlenségi kör tót szolgájától”. A lecke abból állt, hogy néhány frázist jegyzett fel noteszába szlovák nyelven, hogy azokat a gyűlésen felolvassa.⁸⁶

Más alkalommal a magyar úriosztályhoz lezüllett s pénzért annak céljait szolgáló, a maga fajtáját becsapó szlovák nemest mutatja be, aki a kormánypárt és a saját érdekében hajlandó mozgósítani a „holt lelkeket” is. A legélesebb bíráló pedig a *Nyitra, drága Nyitra* c. tárcában fogalmazódik meg. Címzettje nemcsak a választási csalásokat intézményesítő kormány, hanem a szlovák nép is, amelyik eltűri, hogy helyivezetői mint korrupt választási elnökök megbuktassák a nép igazi érdekeit szolgáló jelölteket. A tárcza címe egy, a régi dicsőséget idéző romantikus szlovák dalra utal s azzal állítja szembe a jelen gyalázatát, gúnyosan hangoztatva, hogy most jött el igazán a dicsőség korszaka Nyitra számára.⁸⁷

Mikszáth felfogása szerint a hazai népek közötti béke azt a célt szolgálta, hogy az országon belüli politikai-hatalmi helyzet stabilizálódása révén biztosítva legyen a magyarság hegemoniája. Ennek a legfőbb érdeknek alárendelten szemlélte a nemzetiségekkel szemben alkalmazott politikai gyakorlatot. Úgy vélte, hogy valójában a hazai népekben megvolna a hajlam a magyarság uralkodó szerepének elfogadására, csak ezt a hajlandóságot bizonyos, nem lényegbe vágó tényezők fékezik. A „szászok egymástól szígyenlik a megjuhászodást, az oláhok... a pópáiktól nem mernek” (ti. a magyarokhoz hajlani), „a tótok puha emberek”, több a hajlandóságuk, ha nem tüzelik fel őket, így jellemzi *A Noszty fiú*-ban a nemzetiségeket. Ezért — mondja — minden azon múlik, megtaláljuk-e a legmegfelelőbb hangot és módszert a nyugalom megőrzésére, a közlekedés akadályainak legyőzésére. Ettől függ az ország egysége, a magyar hegemonia megőrzése. Ezért utasít el minden erőszakot, cinikus heccelődést a nemzetiségekkel való bánásmódban. A Kopereczky által alkalmazott fogások a nemzetiségi tiltakozás elhallgatására — a Padák Sámuel nyakába csúsztatott jégdarab, a fiktív távirat — a Mikszáth által elutasított módszerek legelső fokát, a provincializmus, a lealjasodott barbárság tüneteit jelzik.

De nem fogadta el Mikszáth azt a politikai gyakorlatot sem, amelyik a kölcsönös bizalom és a békés együttműködés helyett az elvtelen taktikázással, az „oszd meg és uralkodj” jelszót követve kívánta biztosítani a magyarság hatalmi pozícióit. Gúnyosan jellemzi a Bontó vármegyei előző főispánok ilyen jellegű tevékenységét, amely csak arra volt jó, hogy segítségével alkalmanként „a magyarság akaratát” diadalra vezessék, de arra nem, hogy szilárd alapot teremtsenek a társadalmi együttélés keretében a magyar érdekeknek. Csípős szavakkal vázolja „a nemes municipium” helyzetét, amelynek szerencséje, hogy „többféle” is jutott neki a „rosszból”, — a nemzetiségekből —, így most már lehet velük „kártyázni”. „Az egyik mindig tromf a másik kettő ellen, vagy a kettő tromf egy ellen”, ahogy a helyzet kívánja. „A megye politikája ebben sarkallott s az ilyen diplomataizálás mellett édegeltek valahogy az előző főispánok”.⁸⁸

Veszélyesnek tartotta azt is, ha az egymással versengő magyar pártok saját esélyeik növelésének eszközt látták a nemzetiségekben. Ez tulajdonképpen fordítottja az előbbi kifogásolt esetnek. Ha ott a hatalom a nemzetiségek egymás elleni kijátszásából húzott hasznot, s így bontotta meg a békét, itt a nemzetiségeknek származott előnye a magyar politikai erők egymással való rivalizálásából. Ez nemcsak a köznyugalom felborításával fenyegetett, hanem a magyarságnak egyéb politikai károkat is

⁸⁶ M. K. Ö. M. 68. 1973. Cikkek és karc. XVIII. 55.

⁸⁷ Nyitra, drága Nyitra, Pesti Hírlap 1896. december 25.

⁸⁸ M. K. Ö. M. 1960. 45.

okozhatott, hiszen a nemzeti erők megosztottsága folytán a nemzetiségek pozícióit erősítette.

Ilyen veszély fenyeget Mikszáth szerint akkor, ha a vegyes népességű megyék vezetői arra törekcszenek, hogy akár a nemzetiségeknek tett engedmények árán is, de biztosítsák a kormánypárti jelölt megválasztását. Ez magyar nemzeti szempontból csak látszateredmény, mert közben „terjed a nemzetiségi eszme” s efőlött választási érdekből a megye irányítói szemet hunynak. Ezt az árat fizetik a nemzetiségi voksokért.⁸⁹

A hatalmi versengés a magyar pártok között — ha országos méretűvé válik — kockára teheti az ország és a nemzet jövőjét. Ez az aggodalom szólal meg Mikszáthnak egy szellemesen gúnyolódó, az elképzelt jövőt bemutató karcolatában, amely könnyed, csevegő hangja ellenére is komoly figyelmeztetés a magyar politika irányítói számára.⁹⁰ Ezt támasztja alá az is, hogy az író *A tisztelt Ház* c. 1886-ban kiadott kötetének „Epilog”-jaként, Egy képzeltbeli ülés alcímmel ismét megjelentette a karcolatot, hogy ezáltal is hangsúlyossá tegye annak mondanivalóját.

Az író képzelt „szeszélyes álom” formájában idézi meg a holnapot — már Tisza István kormányelnökségének idejét — amikor majd a nemzetiségi pártok alkotják a politikai mérleg nyelvét. A hatalom szerint kerül a Szabadelvű Párt vagy az ellenzék kezébe, hogy melyik félnek sikerül megnyernie kedvezéssel, engedményekkel a nemzetiségek támogatását. Így áll elő a veszélyes helyzet: „Magyarországon csak egy politikai kérdés van: hogy melyik párt veszi meg a nemzetiségi voksokat. S ez olyan portéka, amelyiknek az értéke egyre nő.” Hiszen a versenytársak egymásra licitálnak s az árut — a szavazatokat — mindig a többet ígérő kaphatja meg.

Mikszáth „álma” mögött az a nyomasztó gondolat munkál, hogy a hatalmi harc következtében nyagyon is nem kívánatos módon rendeződnek át a belpolitikai erőviszonyok. A nemzetiségi kérdés, amelynek a magyar össznemzeti érdekek szintjén kellene megoldódnia, a pártérdekek — az egész helyett a rész — függvénye lesz s itt olyan helyzeti energiára tesz szert, amellyel súlyos károkat okozhat a magyarságnak. A mi hibánkából megváltozhat az ország hatalmi struktúrája, a nemzetiségek az uralkodó nemzett nyakára nőnek, elvész a magyar hegemonia. Az álombeli jövő szatirikusan rajzolt képe tehát rá akarta döbbsenten a pártokat a nemzet egészéért viselt felelősségre s arra kívánta figyelmeztetni, hogy a nemzetiségekkel megegyezni csak a legfőbb nemzeti célok szemmel tartása alapján lehetséges, nem pedig parciális törekvések szerint. (Egyébként Mikszáth álmának volt valami reális alapja is. 1894-ben a katolikus néppárt választási paktumot kötött a szlovák nemzetiségi párttal. Ez kudarcot vallott ugyan, de a Mikszáth által jelzett tendenciát szemlélteti.)

Azok a képzeltbeli engedmények és ígéretek azonban, amelyek a hatalmi kötéshúzásban a velünk élő népeket az egyik vagy a másik oldalra állíthatják, arról tanúskodnak, hogy a korabeli nemzetiségi törekvések valódi természetét, lényegét, céljait és mozgató rugóit sem Mikszáth nem ismerte, sem a politikai pártok. Azokban nem a megváltozott történelmi körülmények parancsát, a nemzetetté válás tényét s ennek alapján az egyenjogúság követelésének jogosultságát ismerték fel, hanem csak a túlzó, öncélúan ellenzékieskedő, a történelmi ország és a magyarság érdekeit sértő törekvéseket látták. Mikszáth a látomásbeli licitációt ezért ésszerűtlen, nevetségesen demagóg, sőt abszurd ígéretek-kívánságok felsorolásával szemlélteti: „Brassó már Pesttel vetélkedik, Balázsfalvára egyetemet ígér Berzeviczy Albert közoktatásügyi miniszter” ..., „A Miletics Szvetozár szobrára százezer forintot szavazott meg az országgyűlés egyhangúlag” ..., „A Magyar Tudományos Akadémiát áthelyezték Kikindára s egy kü-

⁸⁹ M. K. Ö. M. 73. 1979. Cikkek és karc. XXIII. 78.

⁹⁰ M. K. Ö. M. 71. 1977. Cikkek és karc. XXI. 106.

lön szerb és oláh osztályt szerveztek”....„De ez még mind nem elég a nemzetiségeknek”. A két, egyenlő erejű magyar párt között zajló vásári komédia jellemzésére írja Mikszáth, hogy a magukat áruló nemzetiségeknek az egyik fél külön minisztert ígér, de erre a másik tábor három miniszteri tárcát kínál.

A satirikus álomban a parlamenti élet is megváltozik. A valóságban a nemzeti-ségi képviselők felszólításait — Mikszáth gúnyolódó karcolatai is így mutatják — élénk tiltakozás, lehurrogás, elhallgattatás vagy a teljes érdektelenség kísérte. Ezzel szemben az álombeli magyar pártok „tiszteletteljes csöndben hallgatják” a szász képviselőt — Steinackert —, a beszéd végén „versengve zúg fel a tetszés moraja”, gratulálnak a szónoknak, aki „pártfogói mosollyal veregeti meg a vállukat, a minisztereket is”. A hatalomért folyó versenyfutás tehát az országgyűlés természetét, magatartását is alapjában megváltoztatja. Ami előbb az ellenséges légkörre utaló vonás, mozzanat volt, most átsapva ellentétébe a lehetetlenségig felnagyított barátság gesztusává válik.

Az álom abszurditását még jobban kiemeli Mikszáth azzal, hogy abból mintegy „felébredve” újra a régi, megszokott jelenetet látja és láttatja az országgyűlés folyosóján: „a félénk eloldalgó, a falhoz símuló” Steinackert, akit elhaladtában a magyarok levegőnek néznek.

Az adott valóság vagy a képzeletbeli jövő: ezt a választási lehetőséget kínálja Mikszáthnak a magyar politikai élet. És mivel a jövő a maga abszurditásában a történelmi ország végveszélyére figyelmeztet, az író elfogadja, megnyugodva veszi tudomásul — hibáival együtt is — a jelent. „És szinte megkönnyebbedett a lelkünk, hogy úgy van, ahogy van”. Hogy ti. a többségben levő Szabadelvű Pártnak nem kell tartania „se nem nagy, se nem kormányképes” ellenzékétől, de a nemzetiségektől sem.

Miután nem ismerte fel ez utóbbiak törekvéseinek valódi tartalmát és céljait — a nemzeti egyenjogúság megvalósítását alkotmányos keretek között — számára az adott jelen egyetlen alternatívája a fantázia teremtette jövő, amely azonban a józan ésszel ellentétes, abszurd volta miatt elutasítandó. Maradjon tehát minden a régiben, hiszen a nemzeti-ségi aspirációkat biztonsággal kivédeni és a magyar politikát érvényesíteni csak úgy lehet, ha a magyar pártok félre tudják tenni érdekellentéteiket, amikor a nemzetiségeket kell visszaszorítani.

Így aztán a baljóslatú jövőtől visszariadt Mikszáth „nagy meglepődést érez” a nagyobb biztonságot nyújtó jelenben s ezt igyekszik sugalmazni eszmefuttatásával a magyar közvéleménynek is. Ebből a szempontból különösen érdekes az Epilóg befejező mondata: „És szinte megkönnyebbültem, hogy a Ház olyan, amilyen. Hogy nincsenek benne Whigek és toryk s hogy Hermannak megvan még a hosszú haja, Tiszának a hosszú keze. Egyszerre meg voltam elégedve mindennel, nemcsak a mamelukokkal, de még a habarékokkal is. Bárcsak az olvasónak is adhatnék ebből a nagy meglepődésből egy csipetnyit.”⁹¹

Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy az a helyzet, amelyből elégedettsége táplálkozik, eleve kizárja, illuzórikussá teszi az ugyancsak Mikszáth által hön óhajtott békességet a magyarok és a testvérnemzetek között.

VI.

Mégis, ellentmondásossága mellett is ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a nemzetiségi politikában a legfőbb jelszava a béke, az ország népeinek nyugalma, a kölcsönös egyetértés és megbecsülés légkörében kifejtett munkálkodás a közös haza boldogulására. A békesség megbontóit elítélte, akár a magyar kormányzat képviselői.

⁹¹ Uo.

lői voltak, akár a nemzetiségi „uszítók” táborába tartoztak. Pere csak ezekkel volt, a népekkel soha. A nemzetiségi tömegeket élesen elkülönítette politikai célokat követő vezetőiktől. S míg az utóbbiak ellen gyakran felemelte tiltakozó szavát, a más nyelvű egyszerű emberekre mindig rokonsznnvel, bizalommal tekintett.

Együttérzése, meleg embersége gyakran átragyog azokon a sorokon, amelyekben a nemzetiségek — leggyakrabban a szlovákok — életének egy-egy mozzanatát eleveníti meg. Pályafutása egészére jellemző az a — még a szegedi időkben tanúsított — magatartás, amelyre Nacsády József hívja fel a figyelmet. A zágrábi földrengés károsultjainak támogatásáról van szó s Mikszáth lelkes emberbaráti kiállásáról. Erre utal Nacsády József megjegyzése: „Figyelemre méltó, hogy Mikszáth Kálmán — bár a politikában a horvát nemzeti törekvések ellen foglalt állást — ... amikor a szerencsétlenül járt horvát főváros megsegítéséről van szó, félretéve politikai előítéleteit, aktív részese lesz a gyűjtő akciónak.”⁹²

A más ajkú hazai népek egyszerű emberéről szóló írásai alkalmasak arra, hogy a korabeli magyar olvasóval is félretéssék a „politikai előítéleteket” és megláttassák, megismertessék a másként beszélők tetteiben, érzésvilágában az értékeket, az általános emberit, a hozzánk közel állót.

A látszólagos ridegség, érzésnélküliség mögött feltáruló nemes emberség, magasrendű erkölcsiség (Lapaj), a primitív természeti létben is kisarjadó tisztességtudat és lázadó önérték (Olej Tamás), a Kőrmöczy Péternek kétszáz forintot kölcsönző és arról *elismervényt is adó* Kártony juhász naiv becsületessége (Az eladó birtok) stb. romantikus színezettel, de sok valóságelemmel tárja fel a hegyek közt élő szlovák nép világát. Ez a nép Mikszáth bemutatásában szegény, de szegénységét türelemmel viselő, békés természetű — „a szegény tót falvakban rá se gondolnak az alkotmányra, sem az ország kormányzására... türelem van itt, de nagy és csak kevés panasz a hatalomra”,⁹³ „együgyű nép”... „olyan jó, hogy szinte gyámoltalan”. A Mikszáth rajzolta képen a jóság kapcsolódik az egyszerűséghez, a közműveltség elhanyagoltságához, a babonás hiedelmek, szokások gyakoriságához stb.⁹⁴ Számos írásában szerepeltet szlovák népdalokat mindig a személyes élményről tanúskodó elismerő szavakkal.

A népi alakok köré odafesti a jellegzetes tájat, amelyik külső megjelenésében is összhangban állónak tűnik lakói természetével, (*A Lapaj a híres dudásban*: „A természet ismeri már őket ... szépen hozzájuk alkalmazódik...”), de kemény munkára kényszerítő mostohaágával lakóinak mindennapjait is visszatükrözi. *A lohinai fűben* szinte szakszerű leírást találni a hegyvidéki tanyáról, a laz-ról, amely Mikszáth bemutatásában a természettel dacoló emberi akarat és szívós szorgalom jelképe lehetne: „A laz körül aztán engedelmességre van kényszerítve a sovány föld. Egész nemzedékek műve lehetett, míg egy jókora területről kiszedték a köveket”... „De ami a kövek alatt megmaradt, az a sárgás agyag még aztán is dacol a tótokkal, örökös szemrehányással van tele: minek vették el a köveimet, azért sem növesztek nektek semmit. Próbálgatják rozssal, lednekkal, kukoricával, — de a föld nem akarja s amit visszaad helyette kedvetlenül, az csak paródiája ezeknek a becsületes növényeknek”... „De még ez a föld is tesz kivételt két növény és két állat iránt. Azokat szereti. A krumpli és a zab nagyobbra nő itt s a kecskének és birkának edesebb fűvet hoz e zordon vidék, mint a síkság. De magát a tótot is bizony sokszor még jobban megbosszantja a szántóföldje. Azzal, hogy elszalad előle. Felhőszakadás jön, záporosó támad, nekigyürkőzik, le-

⁹² M. K. Ö. M. 59. 1968. Cikkék és karc. IX. 304.

⁹³ M. K. Ö. M. 35. 1965. Elbeszélések IX. 230.

⁹⁴ MIKSZÁTH műveinek szlovák vonatkozásait a szakirodalom már feltárta. Részletes áttekintést ad CSANDA SÁNDOR: MIKSZÁTH ÉLETMŰVÉNEK SZLOVÁK SAJÁTOSSÁGAI. PALÓCFÖLD. 1972. 2. SZÁM 56—67.

mossa az irtványt, az agyagot felülről, tönkre teszi sok évek keserves munkáját és újra ki van kövezve, mint azelőtt, mert újra kövek vannak alul egészen a pokolig. A jámbor hornyák megint hozzáfoghat kiirtani az új réteget.”⁹⁵

A természettel szembeni hősi helytállás mellett Mikszáth gyakran ráirányítja a figyelmet a feudalizmustól szenvedő nép társadalmi elnyomottságának tényeire is. A nemzetiségi kérdés ezeken a pontokon túlmutat önmagán, a megkövült és maradványaiban tovább ható régi társadalmi rend országosan meghatározó szerepére utal, amely a közös hazában élő néptömegekre — anyanyelvüktől függetlenül — lényegében azonos sorsot kényszerít.

A *Beszterce ostromában* a „végzett” Behenczy grófok lelövöldözik a szlovák parasztok tyúkjait, libáit, sőt a fiatal gróf egyszer esti szürkületben egy borjút is zsákmányul ejtett. A parasztok panasza nem talált orvoslásra, mert „ilyen csekélységért csak nem lehetett Behenczyéket kikérni a főrendi háztól”. Az ügy végére pontot — Mikszáth szatirikus előadása szerint — „a környék vénei” tettek, akik felvilágosították a fiatalabbakat a feudális urak és a nép — nemzetiségi szempontoktól függetlenül — kapcsolatának természetéről: „Ugyan ne panaszkodjatok szamarak, hogy a Behenczy urak szegények éhesek és hogy valamit ehessenek, azért pusztítanak benneteket. Ez a jó. Ez a természetes. Egy-két tyúkocská nem a világ. De láttátok volna őket gazdagon, negyven év előtt, mikor jól voltak lakva. Akkor volt meg a jó étvágyuk. Az volt csak a pusztítás, amit akkor műveltek közöttünk.”⁹⁶

Ugyanebben a regényben beszél Mikszáth a Jarinkó-ról, a babonás néphit erdei szelleméről, akinek „csak egy szeme van, az is hátul”. Hátrafelé néz tehát és „egyre köhög, s mindenik köhintésnél eltűnik a föld színéről két bocskor, ami összesen egy tótot jelent”....„Hát még mikor náthája van a Jarinkónak kolera idején.” A továbbiakban az is kiderül, hogy a Jarinkó és Pongrácz gróf között valami összefüggés van. Pongrácz István „mintha valami hasonlatosságban lenne a Jarinkóval, bár elől volt a szeme, mint a többi emberé, mégis hátrafelé látott, mint a Jarinkó a magáéval.” És mind a kettő — Pongrácz gróf és a Jarinkó is — „az őskorban” megrekedt Nedec környék tartozéka, ahol „nem prüszköl a vonatok gőzgépe”, olyan világ ez, hogy „ide ugyan be nem tolakodik a XIX. század”. Jarinkó és Pongrácz ugyanazt jelentette: a megállt időt, a nem-haladást, a polgárosodás elutasítását s ami ezzel járt, a tudatlanságot, a szociális elesettséget. Erre utal Mikszáth óhaja — amelyben a szenvedő nép iránti rokonszenve is kifejeződik —: „Hej ha a Jarinkót sikerülne valahogy agyonütni, elpusztítani, mindjárt be lehetne vetni zabbal a temetőket.”⁹⁷

Mikszáth felvidéken játszódó történeteiben gyakran feltűnnek az erdei utonállók, a betyárok, a birka — és lótolvajok, szegényemberek, akik a törvénnyel összeütközésben állnak. Az olyanok, mint Jasztrab és rablóbandája, akiket Gerge István megyei csendbiztos leleményessége és ravaszsága tett ártalmatlanná. A betyártörténetek gyakorisága azt a látszatot keltheti az olvasóban, hogy az író a szlovák nép egyik negatív vonását akarja feltárni e jelenetekkel. Pedig nem erről van szó. Mikszáth a bűnözésnek így bemutatott esetei, szereplői mögött észreveszi a társadalmi okokat, a dualista rendszer szerkezetében rejlő tényezőket. A nemzetiségi színekben feltáruló jelenségnek tehát itt is általános, az ország népeire, azok sorsközösségére utaló jellege van.

Példát *Az eladó birtokból* hozhatunk fel. A Lopata rengetegében lévő tanyán a „juhászmágnás” Kártony József leányának lakodalmát ülik. A vihar elől ide húzódó

⁹⁵ M. K. Ö. M. 3. 1957. A lohinaí fü. 32—33.

⁹⁶ M. K. Ö. M. 6. 1957. 20.

⁹⁷ I. m. ... 11. Így értelmezi SÓTÉR ISTVÁN is: „e tündérmesében is a sínylődő, tengődő népre figyelmeztet. — Feudalizmusban merekedt környéken él Pongrácz István, aki ugyancsak feudalizmusban rekedt meg. ROMANTIKA ÉS REALIZMUS ... 289.

Körmöczy Péter főhercegi tisztartónak a házigazda bemutatja a vendégeket. Kártony vendégei: juhászok, Szomor Pál mészáros, Koskár Mátyás csengetyű-készítő, Szurina Mátyás rablóvezér a társaival. Lapaj fujja híres dudáján a „podzabucskit”. Kártony így minősíti vendégeit: „Az igaz, hogy van szemét is, egy csomó kapcabetyár, de ezek is jó fiúk — ha az eget nem látják. De az haragítja fel őket”..., „Csupa szerencsétlen emberek uram, akiket az isten megvert s most ők visszaverik a törvényeit. Kötekedés az éggel, semmi más... hogy kinek van igaza, ki tudja, minék lennének mi bírák benne.” Aztán részegen énekelte: „Tekintetes urak Mit teszték? Mit teszték, Hogy hitvány birkáért engem vasba vertek.”⁹⁸

A társadalmi kiszolgáltatottságra esik a hangsúly a máramarosi rutén és román parasztlányok történetében is, akik a hatalommal visszaélő főszolgabíró zsákmányai-vá lesznek. Nemzetiségi jellege csak annyiban van, hogy a legelhagyatottabb nemzeti-ségi vidék hiszékeny, babonás és naiv lakói könnyebben esnek az úri önkénynek áldozatul. Az író rokonszenve tüntetően a rászédett, szemérmetlenül becsapott parasztlakó oldalán van.

A legismertebb példa, a Vidonkái pedig talán mindennél jobban mutatja ezt a kettős, egyrészt nemzetiségi, másrészt pedig az általános, az ország minden népének fiaira vonatkozó jelentést. Mert a *Különös házasság* ezermestere a szlovák szegénység-ből való ugyan, aki számára a legfőbb jó a jóllakás („itt nagy úr vagyok, zsirt eszek faggyút iszok, pecsenye, bor, amennyi kell”), de zsenialitásának elkallódott voltában közös a sorsa az országban élő bármilyen nemzetiségű paraszttehetség sorsával. S ezt Mikszáth szükségesnek tartja külön is hangsúlyozni: „Volt akkor is már sok ilyen tá-lentum az országban, de abból vajmi kevés érvényesülhetett úgy, mint Kempelen...a legtöbbször elveszték az ilyen istentől megáldott parasztszenik...a végén koporsót csináltak otthon és egy kis pálinka reményében játékszereket a földesurak porontyai-nak.”⁹⁹

A politikai előítéletektől mentesen, az egyetemes emberi értékek felé tágitja Mikszáth a szemléletet akkor is, ha fiatal nemzetiségi nőalakokat mutat be. Az eredetükre, hovatartozásukra utaló egy-egy jegy mellett a domináns vonások a női szépség, a megjelenés bája, a lenyűgöző jelenség körül sűrűsödnek. A szakirodalom Mikszáth jellemző írói tulajdonságaként ismeri a bujkáló, a rejtett erotikát, amely a fiatal nők ábrázolásában mindig jelen van. Ez a sajátosság a nemzetiségi tárgyú írásokban is fel-lelhető és nemcsak az olyan művekben, mint *A szelistei asszonyok*.¹⁰⁰

Megbűvölten állítja elének *A lohinai fűben* is Apolka alakját, akinek „délceg, vé-kony termete imbolygott járás közben, kényes magatartása illett neki, pávának se jobban. Valóságos fiókzerge! suttogták a népek, amerre átment”. Különös figyelmet fordít arcának leírására, annak rendkívüli szépségére: „nagy, fekete szemei, melyek-ben démoni tűz égett, leśütve... barnás arcbőréen keresztülverte magát a vér sötétpi-ros színe” stb.¹⁰¹

A birkalopásért bíró elé állított Majgó szép leányának a bemutatásán-leírásán pedig az író személyes élményének az izgalmá-ámulata érződik. Az apja miatt köny-

⁹⁸ U. K. Ö. U. 5. 1957. 83.

⁹⁹ M. K. Ö. M. 13. 1960. 150—151.

¹⁰⁰ BISZTRAY GYULA írja *A SZELISTEAI ASSZONYOK* jegyzetében: „Kedvét leli a román pásztor leányka, Vuca alakjának megmintázásában” ... „Szépségét, naiv báját, kedvességét ... szívárványos színekkel festi” ... „A fiatal szász özevegét, Schramm Máriát már nem minden írónia nélkül mutatja be. Az erdélyi szász faj számító, önző, kapzsi jellemvonásait összpontosítja benne”.

¹⁰¹ M. K. Ö. M. 3. 1957. 19.

nyekre fakadt leányt „Gracza elnémulva nézte: sose látott még ilyen szépet. Piros ke-
rek arcán amint alágurultak a fényes gyöngyök, hogy az a rettenetes sötét szem meg
nem festette őket feketére...a piros kendő hátracsúszott a fején s láttatni engedte a-
ranyszínű haját, mert aranyból méri azt az isten néha a szegény tót leányzónak is”.¹⁰²

Mikszáth világához ezek a népi alakok természetesen tartoznak hozzá, nem kuri-
ózumok, nem idegenek, otthon vannak ebben a környezetben. Éppen olyanok, mint
a magyarok vagy bármely más nemzet tagjai. Épp ezért a művészi ábrázolás tárgya-
ként arra is alkalmasak, hogy általuk nem, vagy nemcsak a szűkebbetnikai környezetet
szemléltesse az író, és nem is csak a dualizmus hazai társadalmát, hanem kifejezen
bennük valami nemzeten, a hazai társadalmi kötöttségeken túli eszmét, a minden-
kori emberi élet értékeit, az egyetemes létezés örömét. Mégpedig a személyes átélés
melegével, a stílus hőfokában is megnyilvánuló írói élmény frissességével. Szinte tetten
érhető, minnyire gyönyörködik maga is a látványban, az élet derűjét, sugárzó szépség-
gét elővarázsló színek—mozzanatok vallomásszerű leírásában.

Csak egy-két példát a fentiek igazolására. *A lohinai fűben* a titokzatos gyújto-
gató haragja elől a falu népe elhagyja leégett házait és a szabad ég alatt ver tanyát.
Mikszáth lefesti a rögtönzött tábor életét, szól a gyerekek játékaról, majd a követke-
ző képet varázsolja elénk: „A szilvasokban, hol a fa fához közel esék, apró fehér csó-
nakok himbálóznak a levegőben, nagyon messziről olyanok, mint a repülő fehér lu-
dak. Ez még csak igazi tündérfalu! Két fának az izmos gallyaihoz egy-egy fehér ab-
roszt kötöznek s abba rakják a csecsemőket. Míg az anyjuk kapál, a kis jószágok na-
gyon jól megvannak ott az árnyékban. A falevelek altatódalt susognak nekik, a szél
pedig, mely a gallyakat megrázza, jó pesztonka, azokkal egyszerre az ő csepp fészkü-
ket is szelíden mozgatja”.¹⁰³

Prózaibb változatban, a vaskosabb realizmus hangján szól, de nem kisebb élet-
szeretettel és emberi melegséggel a glogovai pap konyháját idéző jelenet. Adameczné
ebédet főz — palacsintát is süt — a vendégeknek. Vele van unokája, a kis Matykó.
„Csakugyan ott kuporgott az öblögető dézsa mellett, fölfordított szakajtón ülve, egy
kék szemű, maszatos képű tót fiúcska, tarka babszemeket csórikálva a kezében, míg a
pofácskái meg voltak dagadva az egyszerre begyömösölt palacsintáktól.”¹⁰⁴

Ha pedig azt gondolná valaki, hogy a szlovákok iránt Mikszáth a lokálpatriotiz-
mus okán elfogult volt s így az előbbi két példa nem bizonyít a szemlélet egyetemes ér-
vénye mellett, álljon itt egy erdélyi élmény, román szereplőkkel, méghozzá abból az
időből, amikor az író még nem volt képviselő, tehát még érzelmileg nem kötődött
nemzetiségi választóihoz.

A miniatűr remekmű, amelyen Mikszáth kedves, évődő kedélye, meleg humora
csillog, s amely humor derűs megértésre, a közös játékban feloldódó visszhangra ta-
lált a gyermekét karján tartó román anya mosolyában, még Mikszáthnál is ritka
gyöngyszem. A képet egy kis túlzással román Madonnának is nevezhetnénk. Az író
Erdélybe utazik, a hosszú úton a változó tájat szemléli és töpreng: „Ahol kultúra van,
ott a szász az úr, ahol semmi sincs, csak egy nyomorult kunyhó, ott az oláh teng”. S
most jön a „Madonna-kép”: „Egy oláh asszonyt, aki egy kis hároméves piszkos gye-
reket tartott a karján, megszólítottam a hírhedt Balázsfalva állomásnál: Mennyiért
adja el ezt a medvebocsot? Szemérmatosan mosolygott. Nem eladó a gyerek — mondá,
de aztán, mint aki tart valamit a portékájára, megnyálazta ujjait, s elkezdte vele mosni

¹⁰² M. K. Ö. M. 1956. 2. (A mi hőseink. Záhony és Graca története.)

¹⁰³ M. K. Ö. M. 3. 1957. 21.

¹⁰⁴ M. K. Ö. M. 7 1957. 187.

a fiúcska arcát, hogy többet mutasson. Hozzámsompolygott s kíváncsian kérde: Még is mit adna érte, domnyule, ha eladnám? — Hat forintot. — Röhögött, miközben tündöklött a szép fehér fogsora (mert az oláh asszonyok többnyire vakító szépek) s szeretettel csókolta össze a kis kölyköt”.¹⁰⁵



Mikszáth nemzetiségpolitikai felfogása a nézetek, szemléleti elemek gazdag változatát mutatja. Megtalálható benne a hazai népek magyarrá válásának óhaja, a nemzetiségek politikai mozgalmainak elutasítása, Tisza Kálmán antidemokratikus intézkedéseinek helyeslése stb., de helyet kap e nézetek között a nyugtalanságot szító közigazgatási gyakorlat bírálata, az erőszak elutasítása, a nemzetiségeket is sújtó feudális önkényeskedés leleplezése, a Vidonka-féle népi tehetségek elkallódása miatt érzett fájdalom és a gyermekét ölelő román anya látványában való gyönyörködés is.

A nézeteknek ez a széles skálája a kor Magyarországnak ellentmondásait tükrözi és azt, ahogyan Mikszáth átélte ezeket a magyar nagyhatalmi álmoktól egészen a mély erkölcsi tartást kifejező humanista meggyőződésig. Fájdalmas, de természetesenek tekinthető tény, hogy Mikszáth nem tudta magában feloldani ezeket az ellentmondásokat. Humanizmusának következetes vállalásában megakadályozta a nemzet jövőjének féltése, a magyarság sorsa miatt érzett aggodalom. Ő sem tudta feladni a magyar hegemonia, a történelmi Magyarország megőrzésének koncepcióját s minél inkább látta növekedni a veszélyt, annál szívósabban ragaszkodott e koncepcióhoz. A századfordulón, amikor a magyar uralkodó osztályok és a többi hazai nép közt antagoniztikussá mélyült az ellentét, a végletesen kiéleződött feszültség hatása alatt komor sejtelmek gyötörték az ország jövőjét illetően. Király István figyelmeztet erre a katasztrófát sejtő közérzetre, amely eluralkodott az író életének utolsó éveiben s idézi az 1910 májusában mondott választási beszédből az író szavait: „Én aki annyira szeretem ezt a nemzetet, olyan sötét színekben látom ma az ország jövőjét, hogy elmondani sem lehet.”¹⁰⁶

A katasztrófa elkerülését, a „megélést”, a nemzeti megmaradást remélte az államhatalomtól s ezért támogatta a kormány politikáját. Pedig tudta, hogy ez a politikai szerep, az aktiv jelenlét a liberalizmus táborában nem állhat mindig összhangban az írói hivatással.

1897-ben tárcát írt *Irodalom és politika* címmel. Ebben arról szól, hogy a XIX. század első felében Kölcsey, Vörösmarty, Kemény, Eötvös tevékenységében az irodalom és a politika még szorosan összetartozott. Ez a kapcsolat az utóbbi két évtizedben, tehát kb. a fuzióit követően megszűnt. Az okot abban látja, hogy az irodalomból eltűnt „a magyar lélek”, a politikából pedig „az idealizmus”. „Az írópolitikuskok kivesztek, azaz vannak még írók bent a parlamentben, de azokat idegen, excentrikus lényeknek tekintik”.¹⁰⁷

A gondolatmenetben itt következik a számunkra leglényegesebb mondat, amelyet vallomásnak is tekinthetünk, olyan nyilatkozatnak, amelyben Mikszáth kimondja véleményét az írói hivatás és a politikai szereplés kapcsolatáról. Ezt írja: „De viszont az írók is úgy veszik a politikát, mint az énekes madarak a diófát. Rászállanak, mert csalogató leeresztett szárnyukkal pihenni gallyain, de tudják, hogy kigőzölgése ártalmas a hangjuknak.”

¹⁰⁵ M. K. Ö. M. 72. 1978. Cikkék és karc. XII. 18.

¹⁰⁶ M. K. Ö. M. 23. 1961. 314.

¹⁰⁷ Irodalom és politika. Országos Hírlap 1897. november 27.

Hogy miben nyilvánult meg ez az ártalom, azt Jókai példájában mutatja be. Elvárták volna tőle, hogy a politikában is írói rangjának megfelelő magasságban álljon. Mivel e kívánságnak nem tehetett eleget, elmarasztalták, hogy nem ért a politikához. Ezért jutott olykor-olykor méltatlan helyzetbe parlamenti szereplései során.

A lényegyet tekintve ugyanez érvényes magára Mikszáthra is. Íróként magasan kiemelkedett kortársai közül, kora Magyarországon a szellemi hierarchia csúcsán foglalt helyet. Politikusként azonban Tiszához fűződő személyes kapcsolatai ellenére sem vagy éppen az ilyen helyzeti meghatározottsága miatt nem tartozott az élvonalba. Még inkább így van ez, ha politikai eszméit a haladás igényeihez mérjük.

Ez a körülmény azonban írói rangját szemernyivel sem csökkentí. Művészete az utókoré, de politikai tevékenységének, így nemzetiségpolitikai nézeteinek csak kortörténeti jelentősége van.

A századvég és a századforduló szellemi arculatához tartoznak e nézetek és a maguk idejében fontos szerepet játszottak a közgondolkodás formálásában. A Mikszáth által megfogalmazott gondolatok a magyarság helyzetéről, az ország népeinek együttműködéséről, a fejlődés kilátásairól stb. a társadalom széles köreibben váltak ismertté a sajtó és a különböző kiadványok lapjain. Az előremutató és a visszahúzó eszmék is. A Tisza asszimilációs terveit helyeslők épp úgy, mint a közeledést, a békés együttműködést hirdető szavak.

A politikus hangjának erejét és hatókörének sugarát pedig az író tekintélye, társadalmi rangja mérhetetlenül megnövelte.

Az *Irodalom és politika* c. tárcájában Jókait védelmezve kijelenti, hogy Demkó Pál és hozzá hasonló jelentéktelen figurák sem értettek a politikához, mégsem kaptak szemrehányást, mert „nem nyomta le őket az a dehonesztáló körülmény, hogy egy gyönyörűséges könyvtárat írtak össze Magyarországnak”.

Csak hogy a még oly nagy írói érdem sem mentesíthet a politikai tévedések felelőssége alól! Ki hallgatott Demkó Pálra? De Jókait, Mikszáthot az egész ország olvasta.

Ezért nem lehet számunkra közömbös, mennyit ártott hangjuknak „a diófa ki-gőzölése”.

Valamelyest Mikszáth hangjának is ártalmára volt. Eltorzítani, meghamisítani azonban — szerencsére — nem tudta azt.

Иштван Чукаш

Кальман Миксат (1847—1910), являющийся эпохальным творцом нашей литературы, как своим литературным творчеством, так и продолжавшейся в течение десятилетий деятельностью публициста и редактора сыграл выдающуюся роль в формировании венгерского общественного мнения.

Автор статьи анализирует, какой ответ даёт творчество Миксата на важнейший внутриполитический вопрос Венгрии того времени — национальный вопрос.

Автор устанавливает следующие важные моменты. Кальман Миксат был сторонником идей венгерского либерализма и с этой позиции рассматривал и проблемы национальной политики. Как и другие венгерские писатели того времени, — Йокаи, Вайда, — Миксат также провозглашал принцип политической венгерской нации, апеллирующую на историческое право венгерскую гегемонию как основу идеи создания венгерского государства. Он поддерживал идею создания единогоязычного национального государства и полной ассимиляции других народностей путём распространения венгерской культуры. Защиту венгерской нации от отечественных и окружающих славянских народов он надеялся найти внутри Абсбургской империи.

Миксат выступал за мирное слияние народов страны. В национальной политике считал наиболее важными принципы братского взаимопонимания разноязычных народностей и сохранения мирных отношений между ними. Как в своих романах, так и в статьях он резко осуждает подрывающие мир акции административных органов и печати. Однако одновременно Миксат одобряет направленные против национальных партий и их руководителей репрессивные мероприятия. Он не понял сущности этих национальных движений, видел в них противников венгерского государства. Но Миксат считает предателем и Лайоша Мочари — единственного венгерского политика, выступившего за претворение в жизнь национального закона 1868 года.

Национальное мировоззрение Миксата складывается из противоречащих друг другу отсталых и передовых идей. Эту противоречивость невозможно было решить в рамках венгерского либерализма.



B109649

Készült monószedéssel, íves magasnyomással a MSZ 5601-59 és az 5602-55
szabvány szerint

84-5282—Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató